

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

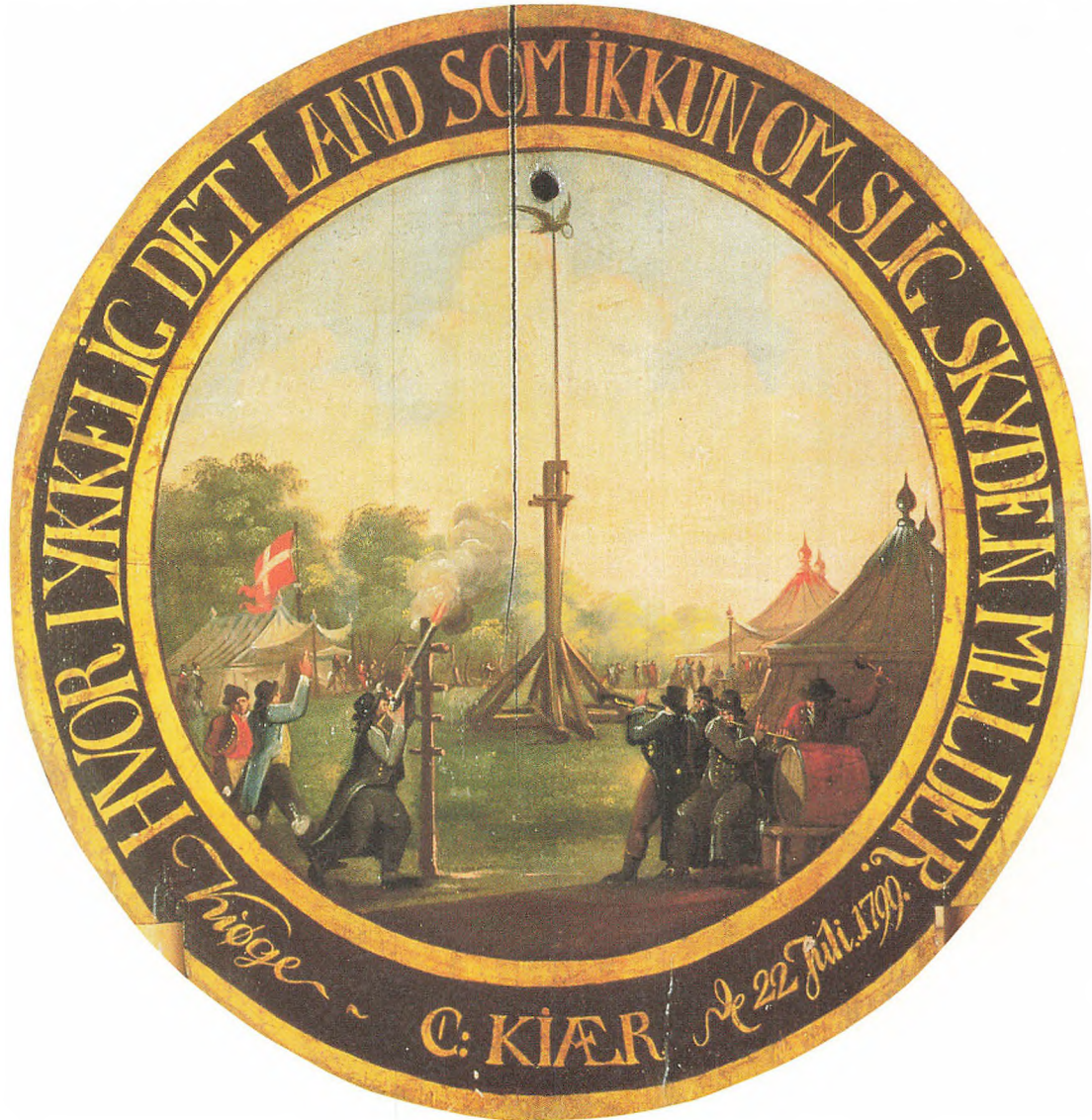
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Siøden soxo

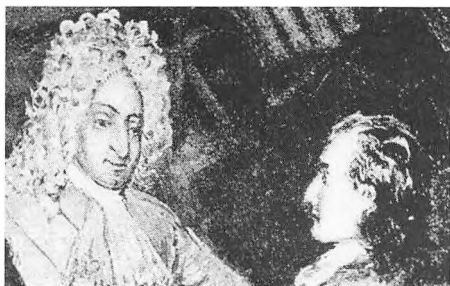
MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

NR. 3, 7. ÅRG. 1990

Indhold

I enhver ordentlig fugleskydning indgik der musik, naturligvis ved stadsmusikanten. Skiven her er betalt af fuglekongen i Køge fugleskydningsselskab 1799. Det er altså sandsynligvis Køge-stadsmusikanten Lauritz Krebs og hans folk, vi ser i forgrunden til højre. Foto: Lennert Larsen.

Da manden på æsken
var knægt 4
af Jens Åge Poulsen.

Heksen Ingeborg
og alle de andre 13
af Jan Kanstrup.

Kampen om Landstinget
1912-15 20
af Peter Ussing Olesen.

Da musikken var et
privelegium 27
af Jens Henrik Koudal.

En russisk afhopper 33
af N. B. Schou.

Drabet på den
Vestindiske soldat 36
af Jørgen O. Bjerregård.

Udgiver
Rigsarkivet

Ansvarshavende redaktør
Bent Blüdnikow og Poul Olsen.

Redaktion i øvrigt
Henrik Stevnsborg og Steen
Ousager

Lay-out
Kristin Wiborg

Fotografer
Tage Ludvigsen og Alice Westergaard

Tryk
Nofo-Print-Helsingør
ISSN: 01-09-6028

Abonnement
tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 Kbh. K.
Tlf. 33 92 33 10
Girokonto: 6 40 13 68
Abonnementet er løbende indtil
opsigelsen

Pris
Årgang 1990, nr. 1-4 kr. 110,-
Løssalg pr. nr. kr. 40,-
Udlandsabonnement 1990: kr. 135,-

Distribution
Avispostkontoret

Flytning
Meddeles postvæsenet

© Copyright
Siden Saxo 1990
Udsendes også til Blindes
Lydforglag

Siden sidst...

Ytringsfrihed er en af de helt centrale grundpiller i vort samfund, men selvom den i Danmark indførtes sammen med juni-grundloven er den stadig til debat, og forskellige anslag mod den er gang på gang blevet udøvet. Museumsleder Jørgen O. Bjerregård fremdrager en sag fra 1897, hvor justitsministeren nedlagde forbud mod at opføre et teaterstykke i København om piskning af de danske soldater på de vestindiske øer. Manuskriptet til stykket, der aldrig blev opført, forsvandt på mystisk vis. Forfatteren var den senere så kendte Politikenredaktør, Henrik Cavling.

I princippet forsvandt det gamle privilegiesamfund samtidig med junigrundloven, men først med næringsloven af 1857 blev der lagt op til fri konkurrence. Et af de områder, der indtil da havde været meget stærkt reguleret af det offentlige var

retten til musisk udfoldelse. Helt frem til næringsloven var denne ret i landområderne således monopoliseret og forbeholdt stadsmusikanten. Så hvis et brudepar selv ville bestemme, hvem der skulle spille op til bryllup, kunne det hurtigt komme til slagsmål. Jens Henrik Koudal fortæller historien om den regulerede stadsmusikant.

I dette nummer markeres jubilæet i anledning af 75-året for grundloven af 1915, hvorved kvinderne omsider fik valgret. Men det var ikke kvindernes valgret, den politiske kamp om grundloven gjaldt, viser fhv. skoledirektør Peter Ussing Olesen: Den gjaldt rigsdagens 2. kammer, de konservatives sidste bastion, Landstinget, der sammensattes på baggrund af økonomisk indflydelse i samfundet - endnu en reminiscens fra privilegiesamfundet.

Også et andet jubilæum mar-

keres: 300-året for Pitter Wessels fødsel i Trondheim. I cand. pæd. Jens Åge Poulsens artikel fortælles historien om Pitters opvækst og ungdom på de 7 verdenshave. Erfaringerne herfra skulle han senere få god brug for, bl.a. under erobringen af fæstningen Karlsten ved Marstrand i den store nordiske krig 1709-20. Da var drengen blevet kendt under navnet Tordenskiold.

Om en lille episode i den kolde krig fortæller oberstløjtnant N.B.Schou fra generalstabens efterretningssektion: En aften i 1946 ankom en russisk afhopper fra det hemmelige russiske politi med fiskekutter til Hellerup havn....

I kilderne fortæller beretter arkivar Jan Kanstrup endelig om et andet aspekt af dansk kolonihistorie, nemlig hvad kirkebøger kan fortælle om dagliglivet på Grønland i 1700-tallet.

Redaktionen

Da manden på æsken var knægt *- om søbelten Peter Wessels ungdom*

Tordenskiold - manden på tændstikæsken - var allerede i levende live en myte. Jens Aage Poulsen, cand. pæd. i historie, beretter her med baggrund i Olav Bergersens store biografi fra 1925 »Viceadmiral Tordenskiold« om søheltens ungdom - i 300 året for hans fødsel.

Tordenskiold har en fremtrædende plads i rækken af historiske helte. I historietimerne har generationer af elever hørt de drabelige beretninger om den hurtigt avancerende kloge og snu søofficer, der snød de tungnemme svenskere og kastede glans over den ellers lidet glørværdige Store Nordiske Krig (1709-20).

Manden og myterne

Hvem husker ikke historien om dengang Peter Wessel gik i land på den svenske kyst og blev omringet af en gruppe svenske dragoner? Svenskerne glædede sig over deres fangst, og en af dragonerne gjorde den fatale fejl at række sin hånd ud efter Wessels sabel. I det samme huggede Wessel hånden af den arme svensker, idet han råbte: »Den gang ej!«. Derpå sprang Wessel i vandet og svømmede ud til sit skib. Historien er god nok, men begivenheden har aldrig fundet sted.

Vendingen »Tordenskiolds soldater« er forlængst gået ind i sproget. Den stammer fra Tordenskiolds erobring af fæstningen Karlsten ved Marstrand.

Byen var erobret. Men fæstningens kommandant forlangte at inspicere fjendens soldater, inden han tog stilling til en eventuel overgivelse. Det hedder sig, at Tordenskiold skænkede rigeligt med god vin for kommandanten. Under inspektionen lod Tordenskiold sine tropper skifte plads fra gade til gade. Det fik den berusede kommandant til at tro, at der var tusindvis af fjendtlige soldater i byen i stedet for de få hundrede, der faktisk var. Kommandantens ædruelighed får stå hen i det uvisse, men sandheden er, at han korrekt anslog antallet af soldater til omkring 500.

Også Tordenskiolds barndom i Trondheim har givet stof til et utal af farverige anekdoter om grovkornede spilopper. Der er den om læderbukserne, som Peters stakkels mor i fortvivlelse over alt det tøj, den vilde hvalp fik ødelagt, udstyrede knægten med. Men det viste Peter råd for. Selv et par læderbukser holder ikke til en slibesten!

Og så er der den om faren, der blev træt af at have den ustyrlige Peter hjemme og satte ham i lære hos en streng skræddermester. Det hedder sig, at selv om skrædderen uddelte flittigt med

»gammeløl« - dvs. han pryglede Peter med en tamp - hjalp det ikke spor. En vinterdag skulle skrædderen således levere et sæt tøj til en fornem herre i byen. Som sædvanligt måtte Peter gå nogle skridt bag skrædderen og bære tøjet. Da de kom forbi nogle drenge, der sloges i sne, fik Peter et djævelsk indfald. Hurtigt trykkede han en hård snebold og kylede den med voldsom kraft i nakken på mester, der tabte både hat, balance og værdighed. Da skrædderen vendte sig, kastede Peter sig hurtigt over en af drengene, idet han råbte: »Skal du slå min kære mester«!

Peters ungdommelige vildskab er sandsynlig, men kan dog ikke dokumenteres. Han blev ikke - som mange andre drenge i Trondheim, bl.a. et par af hans brødre - noteret i rådstueprotokollen for gadeuorden. Da Peter ikke er anført i skrædderlaugets protokol over lærlinge, er det tvivlsomt, om han overhovedet var i skrædderlære. Det er muligt, at faren i et forsøg på at disciplinere den uvorne knægt rent pro forma har anbragt ham hos en hårdsblående og i det sociale hierarki lavtstående skrædder. Men en mere plausibel forklaring er, at legenden om Peter som skrædderlærling har sin oprindelse i en vandrehistorie. Den har i hvert fald forbløffende lighed med den, der - også uden bund i virkeligheden - fortælles om den næsten samtidige engelske admiral Hopson (1642-1707). Det er sandsynligvis herfra, at forfatteren F. Marryat fik ideen til at lade Peter Simple være i skrædderlære, før det lykkedes ham at komme til søs.

Legender eller ej. Peter Wessels liv var så eventyrligt og begivenhedsrigt, at han længe før, han som 30-årig dræbtes under en duel, var en myte.

Barndom i Trondheim

Den 30. oktober 1690 nedkom rådmann i Trondheim Jan Wessels hustru, Maren Schøller, med det 14. af parrets børn. Peter - eller Pitter som han rettelig blev døbt - voksede op under alt andet end fattige kår.

Jan Wessel var en velhavende stor-købmand, der havde to mindre handelsskibe, kreyerten »Pellicanen« og hukkerten »Jomfrue Maria« og part i et større armeret skib »Den waagende Trane«. Ud over købmandsgården ved bryggen langs Nidelven ejede han flere byjendomme, blandt andet beværtningen »Hemmingstuen«. Desuden havde han et antal godser. Eksempelvis ejede han en stor del af Ladehalvøen ved Trondheim. Her lå landstedet Ringve, hvor Wesselfamilien boede om sommeren.

Man ved ikke meget om Peters tidlige barndom. Men efter et par år i en såkaldt »dansk« skole blev han som 10-årig - antageligt mod sin vilje - indskrevet i Trondheims Katedralskole. For rådmann Wessel så kun to fremtidsmuligheder for sine sønner: Enten blev de sendt til søs som 11-12-årige - først med et af hans egne fartøjer - siden som styrmænd og skippere på andre handelsskibe eller søofficerer i den kongelige marine. Eller også skulle de holdes til bogen og uddannes som præster. Det betød først 10 år på latinskolen og siden teologistudiet ved Københavns Universitet. Døtrene blev sat godt i vej gennem ægteskab med ofte ældre, men økonomisk velbjærgede borgere.

Trondheims latinskole havde til huse i en ældre bygning ved domkirkegården. Den bestod af et stort lokale, hvor »mesterlektion« og de fire lavere klasser blev undervist på én gang. Fra sit kate-

*Tordenskjold møder Frederik IV i Dr. Jespersens stald.
(Illustration fra W. Carstensens: "Tordenskjold", København 1887)*

der midt overvågede rektor Borch både disciple og lærere. Ris, ferle og tamp blev ofte svunget over de syndige hoveder, som havde glemt de latinske remser eller græske og hebraiske gloser.

Nedenstående beskrivelse af Trondheims Katedralskole stammer fra anden halvdel af 1700-tallet, men den svarer sikkert til Peters oplevelse af undervisningen:

»I det store rum samledes alle 4 klasser på en gang, hvorved der under læsningen opstod et så forfærdeligt bulder, at aldrig på det meste stormende sognemøde eller på den sjofleste kro kunne høres værre spektakel. Fire drenge, som for at høres under denne symfoni, nødsagedes til at skringe af fuld hals, og fire kolleger, som rettede dem med lige så dundrende stemmer, samt stadige afbrydelser af slag med riset, gråd og skrig, gjorde at den som stod i døren, ikke kunne skelne et eneste ord, men troede sig at være hensat i en drøm, hvor alt blandedes i jammer og forvirring, latin, katekismus, gloser og prygl«.

Ud af skolen

Peters karriere på latinskolen varede et år eller to. Måske blev han smidt ud, eller måske lykkedes det ham at overbevise sin far om, at han ville blive en dårlig præst. Under alle omstændigheder kom han ud at sejle med et af de mindre skibe, der hentede varer som træ, korn og huder fra bygderne i den norske skærgård.

I første omgang blev Peters tilværelse som sømand tilsyneladende af kort varighed. For sandsynligvis satte faren ham i barberlære i 1703. Det skyldtes måske - som Olav Bergersen antyder - at to af Peters brødre, Ivar og Hans,

*Søofficersuniform fra begyndelsen af det 18. århundrede.
(Illustration fra W. Carstensen: "Tordenskjold")*

omkom, da det hollandske skib, de var påmønstret, forliste samme år.

At være barber var et særdeles agtværdigt erhverv. Han var den tids kirurg, der forstod sig på alt lige fra kopsætning over broksnidning til at sætte et ben af. En barberlærling skulle efter 3 års læretid »reise og vandre udi fremmede lande udi 4 aar, paa det han des bedre kan blive forfaren udi lægekunsten«. Så var man barbersvend. Ville

man nedsætte sig som mester, skulle man bestå en slags eksamen hos barbermesterlauget i København.

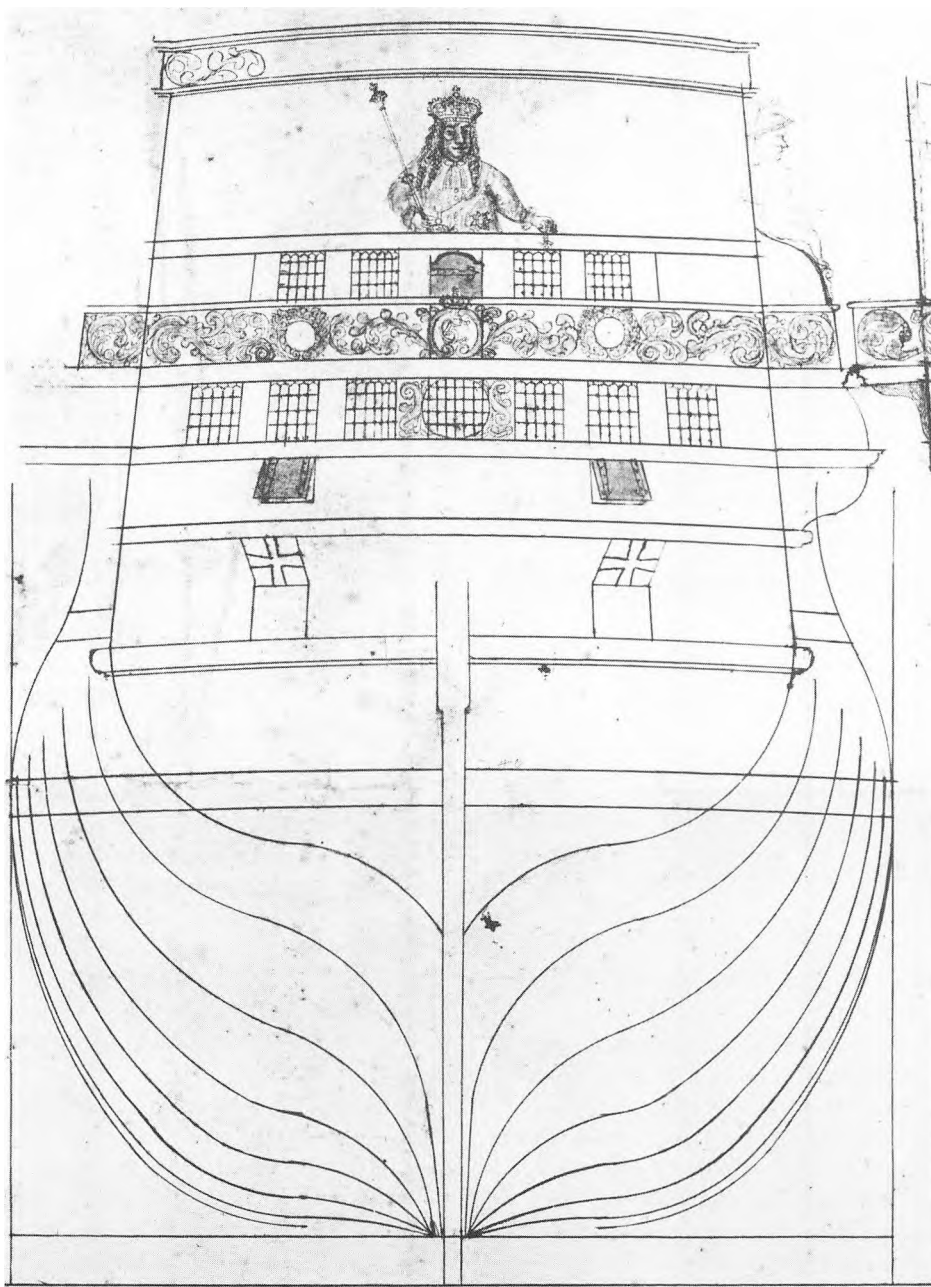
Det er mere end tvivlsomt, om Peter var begejstret for at blive sat i barberlære. Senere gjorde han dog i flere tilfælde brug af sin kunnen, når de sårede skulle behandles.

Kongeligt besøg

I sommeren 1704 stod Trondheim på den anden ende. Selveste Frederik IV ville i slutningen af juli bære byen med sit besøg. Den 26. juli ankom kongeskibet »Elefanten« ledsaget af to linieskibe og seks fregatter. For byen blev kongebesøget årtiets begivenhed. Og for Peter blev det anledningen til hans livs største beslutning: Han ville stikke af til København, hvor han ville søge optagelse på søkadetskolen, så han kunne blive flådeofficer.

De nærmere omstændigheder omkring Peters flugt er dunkle. Olav Bergersen giver følgende forklaring: En af barberlærlingene i kongens følge blev tilbageholdt af myndighederne i Trondheim. Måske lykkedes det Peter at få lærlingens rejsetilladelse, så han i hans sted kunne drage med følget. Under alle omstændigheder er der belæg for flugten. Det fremgår blandt andet af følgende passage fra et brev som Peter Wessel skrev til kongen i 1715: »... det forvoldte min ungdoms daarlighed, at jeg bortløb fra mine foreldre som en forloren søn«.

I september 1704 ankom Peter til hovedstaden, der med sine 70.000 indbyggere måtte virke enorm sammenlignet med Trondheim. Trods det følte han sig næppe ensom og fortabt. Hans bror Henrik, der var løjtnant ved marinen, befandt sig i København. Det samme

gjorde en anden ældre bror, Christoffer, som læste teologi.

Peter valgte dog straks at opsøge sin fars gamle ven og skolekammerat, kgl. konfessionarius (dvs. kongens personlige præst), doktor Jespersen. Måske mente Peter, at han havde større muligheder for at hjælpe med en forsoning med forældrene - og for at få ham ind på søkadetskolen - end brødrene.

Forældrene tilgav Peter, og aftalen blev, at han skulle bo hos Jespersen mod at arbejde i stalden, til han blev optaget i søkadetkompagniet.

Desværre for Peter blev antallet af kadetter på søkrigsskolen i 1705 skåret ned fra 100 til 62, så der var lange udsigter til en eventuel optagelse. Dr. Jespersen lovede at lægge et godt ord ind for ham hos Frederik den 4., og Peter mødte flere gange kongen personligt, når han besøgte dr. Jespersen. Men mundtlige tilsagn og kongelige løfter hjalp ikke. I marts 1706 sendte Peter den første af et stort antal skriftlige ansøgninger om at blive optaget som kadet:

»Stormegtigste Allernaadigste Arve Konge og Herre! Udi allerdybeste underdanighed nedfalder jeg fattige unge Persohn for Eders Kongl. Majst., at som jeg for omtrent toe aar siden er bleven nedsendt fra min gamle Fader Johan Wetzel Eders Kongl. Majsts. alle-rundst. Raadmand i trundheim i Norge,

Agterspejlet på Det vestindisk-guineiske Kompagnis skib "Christianus Quintus", der i 1706 gik til Guinea og Vestindien. Peter Wessel var med som skibsdreng. Rigsarkivet.

formedelst mine mange andre nembl. 17 smaa og Stor Søskenes paaheng, at forsøge her neder min lyche, og som jeg nu er i tjenste hos hans Højærværdighed Doctor Petter Jesperssen, og min Lyst som Et ungt Meniske iche dertil saaledes findes at henslide min Tid, mens mit Sind Stedse geneget til Eders Kongl. Majsts. at Exerceres med tide dertil at avancere noget bedre og nedfalder derfor allerundst., at Eders Kongl. Majst. at høje Naade og miskundhed ville allernaadst, forunde og hjælpe mig til at blive en Cadet, at Exerceres tillige med de andre på Holmen, da jeg ald min tid med Lif og Blod skal Streve at leve effter allerundst, pligt til Eders Kongl. Majsts. tjeneste troe aarvagen og flitig effter ald yderste Krafft og Efne, forblive Ederes Kongl. Majsts. Allerundst. allerringeste tiener.

Peter Jansen Wessell
Kiøbenhafn
d: 28 Martz Anno 1706«

Som det fremgår af brevet, var Peter sig bevidst, at det ikke var hensigtsmæssigt på nuværende tidspunkt at fortælle kongen sandheden om, hvordan han var kommet til København. Den fik kongen som nævnt først ni år senere.

Peter Wessel på langfart

Trods de mange ansøgninger blev Peter ikke kadet. Hans bror Henrik rådede ham derfor til at tage på lang-fart, så han kunne »perfectionere sig udi navigationen«. Det ville øge hans chancer for at komme på søkadetskolen.

Den 13. november 1706 forlod Det kongelige octroyerede Danske Vestindiske og Guineiske Compagnies slaveskib »Christianus Quintus«, der blev ført af kaptajn Boomfeldt, Københavns

red med kurs mod Guineakysten. Besætningen var på 67 mand. Nr. 67 - yngste skibsdreng - var Peter Wessel.

Skibet var lastet med farvede trøjer og lærred, våben, krudt, pander og gryder af jern, koraller, glasperler og armbånd af messing. Desuden medbragtes 146 tønder god brændevin. Alt i alt varer, som kunne byttes med guld og neger-slaver.

Karikatur af Peter Wessel i Holmens Kirkes dåbsprotokol 1685-94.

Tordenskjolds autografer 1706-1720. Udviklingen bærer præg af en stadig stigende selvbevidsthed.

Den 18. februar 1707 ankom »Christianus Quintus« uden videre uheld til den danske fæstning Christiansborg på Guineakysten. Her lastedes i de følgende to måneder flere kister med guld, 234 slaver og 241 elefantstødtænder. For at få fyldt lasten anløb man derefter Popo og Fida. Den 6. juni satte skibet kurs mod Vestindien med 447 slaver ombord.

Under sejladsen over Atlanterhavet kom skibet ind i et voldsomt uvejr. I et

brev fra 1711 omtalte Peter Wessel den barske tur, der »... falt os saa Besuerlig, at ingen Pericel elller difficultet kand opreignes...« Alligevel døde »kun« 40 af slaverne under transporten. Efter den tids forhold var det et forholdsvis lille tabstal.

Men besætningen var ramt af en epidemisk tropesygdom. Den 22. september anløb »Christianus Quintus« St. Thomas. Samme aften døde kaptajn Boomfeldt. I de følgende måneder tynkede den dødelige sygdom ud blandt besætningen. Først den 23. marts 1708 kunne skibet sætte sejl mod Danmark. Da det den 21. juni ankom til København, var der kun 26 tilbage af den oprindelige besætning. Med det stærkt reducerede mandskab måtte alle udføre opgaver, som ellers ikke hørte til deres »område«. Så Peter fik sikkert både kendskab til sejlføring og navigation.

Ved afmønstringen fik besætningen udbetalt deres tilgodehavender. Måske var Peter ikke så god til at holde hus med sine penge. Mens andre skibsdrenge fik omkring 10 dalere hver, havde han kun 5 mark og en skilling til gode.

Det bekymrede næppe Peter, at han havde et så ringe økonomisk udbytte af langfarten. Han håbede sikkert, at kongen havde holdt sit løfte og tildelt ham den første ledige plads i kadetkompagniet. - Og hans skuffelse var stor, da det ikke var tilfældet. Den 7. juli 1708 sendte Peter derfor atter en ansøgning, hvor han henviste til kongens løfte: »... I det Mig Allernaadigst blev belovet, At Jeg med tiden til een Cadettis Charge Ved deris Kongelige Mayestets Søe-Estat skulle Vorde Empleojeret...«

En halv snes dage senere sendte Peter endnu en ansøgning med nye oplysninger. Hans ansøgning blev ikke imødekommet. I stedet blev han optaget i den

særlige volontørklasse, der var en slags aspirantklasse til søkadetskolen. Volontørerne kunne mod betaling følge undervisningen ved kadetkompagniet, men de fik ikke løn og havde ingen uniform. Hovedparten af søkadetterne blev rekrutteret fra volontørklassen. Så det gjaldt om at overbyde hinanden i kvalifikationer. Derfor skrev Peter i en af sine ansøgninger, at de erfaringer og kundskaber, han havde erhvervet på langfarten, gav ham særlige fortrin frem for konkurrenterne.

Atter på langfart

I begyndelsen af oktober ansøgte Peter om kongens tilladelse til at forlade søkadetskolen og igen tage på langfart. Han var uden tvivl frustreret over, at han trods sin erfaring og indsigt stadig ikke var blevet søkadet. Det skrev han dog ikke til kongen. I stedet begrundede han sit ønske med, at hans far ikke længere havde råd til at betale for hans ophold og undervisning i København. Det skyldtes den voldsomme brand, der denne sommer havde lagt det meste af Trondhjem i ruiner :»... Ved den Ulychelige Trundhiemsche Ildebrand i een Stor fattigdom er geraadet...«. Begrundelse var næppe sandfærdig. Selv om Jan Wessel led store tab på grund af

*Tordenskjolds portræt i kobberstik af
Jean Meno Hass.
Det kongelige Bibliotek..*

branden, var han langt fra ruineret.

Det er og forbliver et uløst spørgsmål, hvorfor den enevældige Frederik IV. ikke holdt sit løfte til Peter og sørgede for, at han blev søkadet. En mulig forklaring er, at den temperamentsfulde Peter havde fornærmet viceadmiral Sehested, der var kadetkompagniets chef.

Som matros påmønstrede Peter »Fridericus Qvartus«, der den 17. november 1708 sejlede fra Københavns red med kurs mod Trankebar. Han var således på langfart, da kongen den 11. januar 1709 langt om længe udnævnte ham til søkadet.

Langfarten varede 1½ år. Undervejs avancerede den kun 19-årige Peter til 3. styrmand. I slutningen af maj 1710 fik besætningen på »Fridericus Qvartus« atter Shetlandsøerne i sigte. Her blev man prajet af et skib fra Bergen. Man fik at vide, at der var udbrudt krig mellem Danmark og Sverige, og at svenske kapere hærgede i Skagerak og Nord-søen. Derfor besluttede kaptajnen på »Fridericus Qvartus« at sejle til Bergen.

Ved ankomsten til Bergen erfarede Peter, at han var optaget som søkadet. Han afmønstrede og tog hyre på et engelsk skib, der skulle til København. Et uvejr tvang engelskmanden til at søge til Marstrand på svenskekysten. Det benyttede Peter sig af. Iført engelsk matrosuniform studerede han nøje byens forsvarsværker og dens fæstning Karlsten. Resultatet af sine iagttagelser nedfældede han i en fyldig rapport, som han senere afleverede til kongen. Denne private efterretningsvirksomhed skaffede Peter en kongelig goodwill, som senere banede vejen for hans hurtige advancement.

I løbet af efteråret 1710 begyndte Peter på søkadetskolen.

Fregat at føre

Det varede næppe længe, før den 20-årige Peter fandt, at skolegangen var spild af tid. I erfaring og sømandskyn-dighed måtte han føle sig hævet milevidt over sine kammerater, hvis praktiske kendskab til sejlskibe stammede fra et par måneders tjeneste på et vagtskib i Øresund eller på skolens snau »Frøken Elsen«, når søofficererne drog på svanejagt i Præstø Bugt.

I februar 1711 skrev han til kongen med anmodning om at få kommandoen på en fregat, der skulle hente godt 400 udskrevne soldater i Trondheim. Af brevet kan man se, at Peter ikke satte sit lys under en skæppe. Det indeholder en opremsning af hans omfattende erfaringer fra søen og en fyldig omtale af hans spionvirksomhed i Marstrand.

Kongen bad søkadetkompagniets chef Sehested om en udtalelse. Sehested svarede blandt andet, at Peter Wessel »... Nock med tiden kand blive en god Søe-Mand«, og han anbefalede, at Peter først afsluttede uddannelsen »Førend hand widere Avancement kand modtage...«

Det blev altså et afslag. Men måske var det Peter en trøst, at han et par måneder senere kom til at gøre tjeneste som næstkommanderende på fregatten »Postillon«. I juli blev han - trods Sehesteds modstand - eksamineret og udnævnt til sekondløjtnant. Ved denne udnævnelse »overhalede« han 14 andre kadetter, der havde en væsentlig større anciennitet.

Allerede i oktober 1711 fik han kommandoen på et mindre krigsskib, snauen »Ormen«, der var udrustet med fem kanoner. Og i de følgende år oplevede han - som følge af sin succes i krigen - et hidtil uset karriereløb med højde-

punkter som adelstitlen i 1716 og udnævnelsen som viceadmiral i 1719. Tor-denskiolds kometagtige advancement havde sin pris. Den skaffede en række fjender - magtfulde mænd ved hoffet og centralmagten, som følte, at denne arrogante nordmands succes var sket på deres bekostning. Men det er en anden historie.

Heksen Ingeborg og alle de andre

Kirkebøgers eksistens kender de fleste til. Normalt finder man i dem kun de nøgne facts om navn, fødsel, dåb, konfirmation og øvrige kirkelige handling. Enkelte kirkebogsførere har dog givet os flere oplysninger om personerne bag de lange rækker af navne, i nogle tilfælde hele biografier.

På Grønland er de fleste ældre, egentlige kirkebøger gået tabt. Men heldigvis benyttede missionærerne andre protokoller til lignende formål. Derfor kan vi bl.a. få et førstehåndsindtryk af tilværelsen for nogle almindelige grønlandere i 1700-tallets slutning. Arkivar ved Landsarkivet for Sjælland, mag. art. Jan Kanstrup præsenterer nogle uddrag.

De ældste danske kirkebøger stammer fra 1500-tallet, og fra 1645 blev det gjort til en pligt for alle danske sognepræster at opregne de kirkelige handlinger i en særlig protokol.

Danske kirkebøger

Det gik imidlertid trægt med at leve op til dette krav alle steder. Nok var præsterne skrivekyndige folk, og ofte lærde, men den systematiske og pligt-mæssige registrering var åbenbart ikke altid deres stærke side. Desuden blev anskaffelsen af de dyre protokoller følt som en økonomisk byrde.

Gennem gentagne indskærpelser af bestemmelsen lykkedes det dog gradvis at få sat kravet igennem, og fra omkring år 1700 kan vi regne med at kirkebøger er ført i alle danske sogne.

Kirkebogsføringen blev først lagt i faste rammer fra 1814, og derfor afhang meget af den enkelte præsts vilje og evne til at meddele sig: Om han nøjedes med de obligatoriske indførsler af døb-

te, viede og døde, eller om han måske benyttede kirkebogen som en hel sognekrønike.

Kirkebøger i Grønland

Missionsvirksomheden i Grønland i 1700- og 1800-tallet - kampen om sjælene - blev drevet i konkurrence mellem en statslig dansk og en koncessioneret tysk (herrnhuttisk) mission, med indbyrdes afvigende opfattelse af den kristne troslære og af menighedslivet.

Dette forhold behandles i øvrigt ikke i denne artikel, men det skal nævnes, at konkurrencen netop i Godthåb distriktet havde været hård. Og at de herrnhuttiske missionærer førte kirkebøger fra deres ankomst til Grønland i 1733.

Den danske mission i Grønland var ikke bebyrdet med kravet om kirkebogsføring i det danske halve århundrede af sin eksistens. Til gengæld var missionærerne forpligtede til at indberette så meget andet til Missionskollegiet i København, blandt andet om udførte

Kilderne fortæller

kirkelige handlinger, og til at indsende fortegnelser over deres menigheder. Disse indberetninger er for størstedelens vedkommende gået tabt ved Københavns brand i 1795.

I 1768 anlagde missionær Otho Fabricius i Frederikshåb af egen drift en kirkebog efter dansk forbillede. Dette initiativ blev taget op af Missionskollegiet, som i foråret 1773 udsendte protokoller til hver enkelt missionær, med ordre om at benytte dem som kirkebøger.

Disse bøger var små og uanseelige, men ved siden af dem modtog missionærerne tillige en mere statelig protokol i folioformat, beregnet til afskrift af den vigtigste rettesnor for deres virksomhed, nemlig brevene og ordrerne fra det »højlovlige Missionskollegium«.

Det er egentlig forbløffende, at så mange af de små kirkebøger og de statelige »missionsprotokoller« er bevaret. De fandtes kun i et enkelt eksemplar pr. missionær, og missionærernes boliger var usle opbevaringssteder, - når de selv

skulle sige det. Missionærerne plejede kun at være få år i embedet, og ofte var embederne ubesatte.

Alligevel var de fleste grønlandske kirkebøger i behold, indtil de ældste sydgrønlandske gik tabt - på vej til konservering og sikker opbevaring i Danmark - ved grønlandsskibet Hans Hedtofts forlis i 1958.

Godthåbs kirkebøger

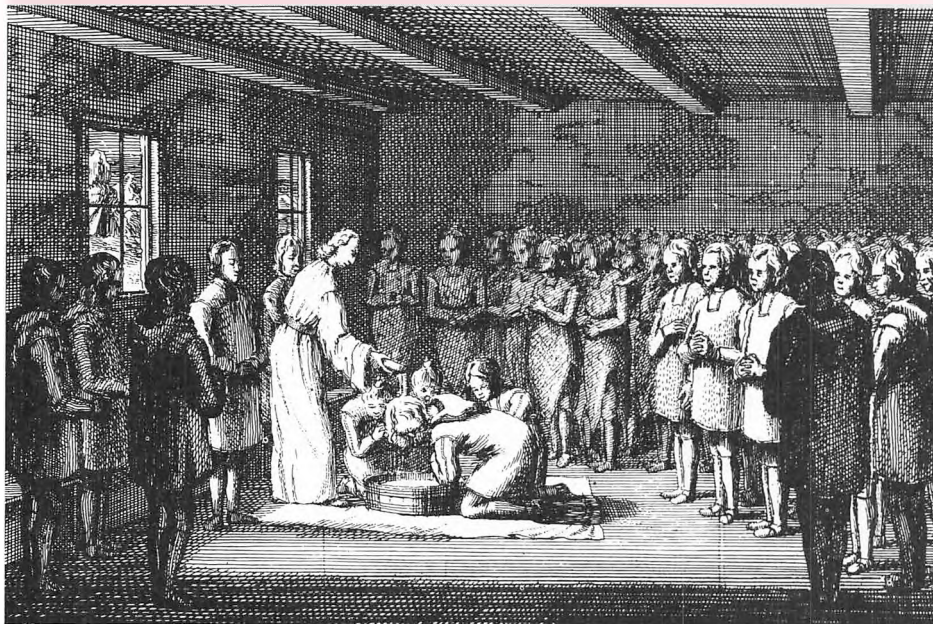
For Godthåb distriktets vedkommende indebar dette forlis tabet af kirkebogen for tiden 1792 - 1827, idet den ældste kirkebog fra 1773 på dette tidspunkt allerede var gået tabt. Den kan dog rekonstrueres.

Forholdet er nemlig det, at den allerede fra begyndelsen af blev anset for uanseelig og utilstrækkelig til formålet af Godthåb-missionærerne. De misforstod måske også meningen med den:

Der var ikke plads til en fortegnelse over alle dem, der allerede var optaget i menigheden, og en sådan fortegnelse fandt man højst nødvendig, bl.a. af hensyn til de årlige indberetninger til Missionskollegiet. Altså besluttede de at bruge den fine »missionsprotokol« til dette formål, i stedet for til afskrift af brevene på kollegiet.

Vi finder derfor i Godthåbs missionsprotokol en samlet fortegnelse over alle de grønlandske medlemmer af menigheden, opregnet husstand for husstand, med angivelse af slægtskabsforhold, samt tidspunkt for dåb og vielse.

*Dåbshandling ved herrnhuttermenigheden i Grønland.
David Craz: Historie von Grönland, 1770. Det kongelige Bibliotek.*

En sådan fortegnelse fra 1764 fandtes allerede på løst papir, og den blev indført i protokollen.

Denne fortegnelse blev ført a-jour lige til 1791, således at der blev tilføjet oplysninger om nytilkomne i de enkelte familier, oprettelse af nye familier (ved ægteskab), og oplysninger om afgang ved bortrejse og død. Det er de sidste oplysninger, vi vil interessere os for i denne forbindelse.

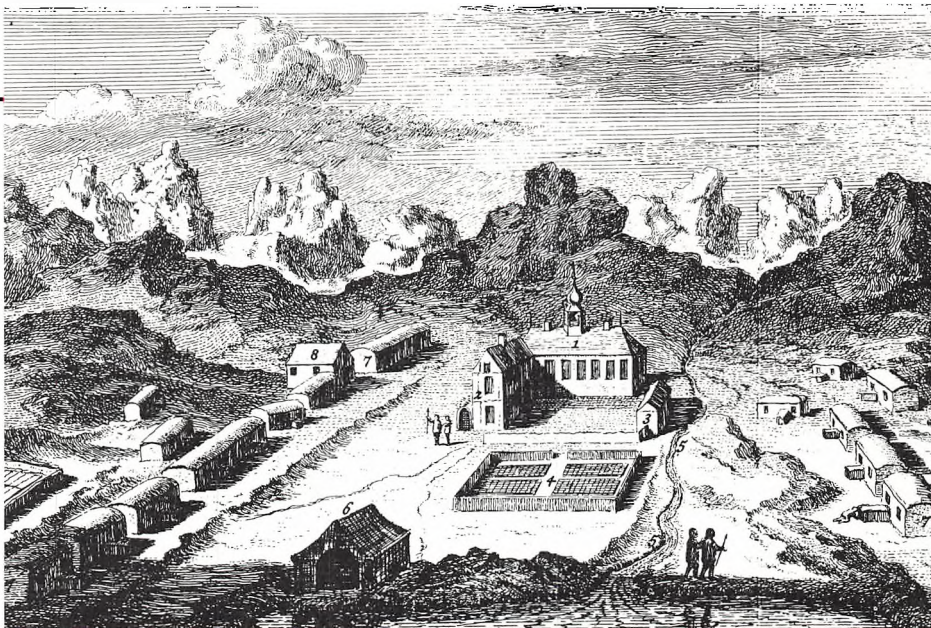
Man optog nemlig traditionen fra visse danske kirkebøger for notitser om de afdødes levnedsløb. Ikke om alle, ikke lige fyldigt, og forskelligt af de skiftende missionærer, men dog nok til at give os et førstehåndsindtryk af, hvordan tilværelsen formede sig for nogle af de almindelige grønlandere i sidste halvdel af 1700-tallet.

Nogle af indførslerne er begyndt af een missionær og fortsat af den næste, som har haft nye oplysninger at tilføje. De er stedvis præget af en frisk fortælleglæde, men - naturligvis - også af at være set gennem danske præstebiller.

De følgende uddrag er omskrevet til nudansk, med tilføjelse af supplerende oplysninger der ofte er hentet andre steder i missionsprotokollen.

Kateketen og hans stridbare kone

Om Jakob, Pouls søn, som døde i juli 1782 oplyses det, at han var medhjælper (læser eller kateket), om sommeren ved bopladsen Sarloq og om vinteren

*Ny Herrnhut, en af Brødremenighedens kolonier i Grønland.
David Cranz: Historie von Grönland, 1770. Det kongelige Bibliotek.*

ved bopladsen Kangeq. Han var vel oplyst, førte et ustraffeligt liv og levned, og var en nyttig lærer for sine landsmænd.

Om hans kone Abigael, som døde 16. september 1789, nævnes derimod at hun var bekendt som et meget stridigt og trætkekært menneske, som ikke kunne komme til rette med nogen. Derfor søgte hun oppe fra fjorden herved til Godthåb, men var ingen steder velkommen. Kort efter døde hun af sidesting (lungebetændelse).

Heksen Ingeborg

Enken Ingerborg »fra Norden«, der var tjenerinde hos inspektør Olrik, døde af alderdom den 17. oktober 1787. I året 1784 blev hun anset og for-

fulgt som ilisiitsoq (heks), hvorfor jeg (missionær Ginge) tog hende med her til fra Sukkertoppen, og således reddede hendes liv fra de til raseri næsten ophidsede grønlandere.

Døden på havet

Petrus er ferm fanger fra Pissuffik kærtrede i kajak af svimmelhed og omkom, da han var alene ved Niaqungunartoq den 23. august 1786.

Jacob, søn af afdøde Jonas ved Karriat, kærtrede i kajak og omkom af kulde på land den 5. december 1790.

Han var på alkefangst sammen med Efraim og flere andre noget inde i en bugt; Efraim fik øje på en Islom (?) som svømmede for sig selv; han roede hen til den, og fik da øje på Jacob som efter

Kilderne fortæller

kæntringen var krøbet ud af sin kajak og holdt sig fast ved den med armene; han kunne næsten ikke mere holde sig oppe.

Efraim fik bjerget Jacob i land og fik Leopoldus fra tyskernes menighed til hjælp. Efraim gav den stærkt forkomne Jacob sin fugleskindspels på, og han og Leopoldus bandt deres kajaker sammen, for at føre Jacob på dem.

Nu faldt Jacob sammen af kulde,

næsten som død; vel kom han noget til sig selv igen, men da Efraim nu blot havde sin kajakpels på, var han selv ved at fryse ihjel, og måtte derfor igen tage sin fuglepels fra Jacob, der således måtte ligge nøgen i den stærke kulde og hårde østenstorm.

Dagen efter hentede de hans døde legeme og begravede ham ved Kariat. Han var et fromt og godt menneske og elsket af alle. Hans fader Jonas kom af

dage ved et vådeskud som gik ham gennem livet, og selv måtte han ende sit liv ved et ulykkeligt tilfælde.

Hungersnød

I vinteren 1782/83 slog fangsten helt fejl ved bopladsen Kariat. Flere døde af sult, og i marts måned forlod enken Ruth sit hus sammen med en del andre forhungerede kariatter, for som den sidste udvej at søge hjælp ved kolonien Godthåb.

De gik ud mod iskanten med en konebåd, men Ruth var så svækket at hun ikke kunne gå. Da hun satte sig ned på isen, frøs hun straks ihjel, og blev bragt tilbage af de friskeste og begravet.

Hendes (eneste overlevende) datter, Rosina, kom i tjeneste hos købmand Raun og rejste med ham til Frederikshåb i 1786, men vendte tilbage i 1790 og opholder sig nu ved Fiskenæsset.

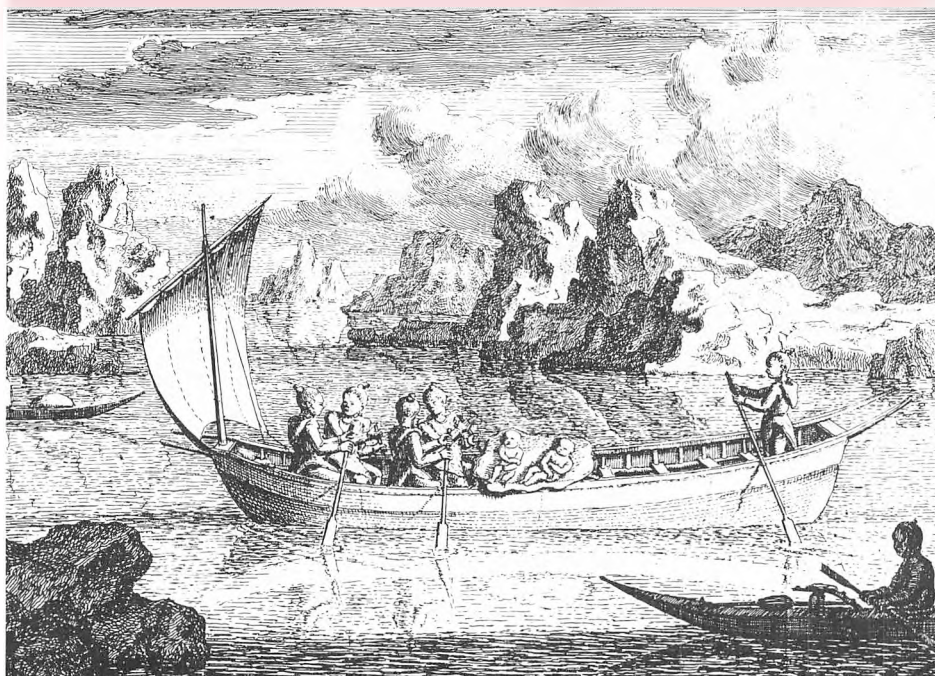
Grønlandske levnedsløb

Der findes flere notitser af dette omfang, og en hel del ganske kortfattede om dødssted og -måde. Herudover findes der 3 længere sammenhængende beretninger, som i særlig grad viser levemåde og trosforestillinger blandt 1700-tallets vestgrønlandere.

Således om deres mobilitet med spinkle skindbåde som transportmiddel:

Adolf var på rejse med hele sin husstand i konebåd fra Julianehåb til Suk-

*Konebåd. Sejlet skyldes rimeligvis kunstnerens fantasi.
David Cranz: Historie von Grönland, 1770. Det kongelige Bibliotek.*

kertoppen, en tur på over 700 kilometer. Jeremias' slægt var flyttet til Godthåb fra Diskobugten, men tog på jævnlige sommerrejser hjem på besøg, en tur på mindst 600 kilometer - hver vej.

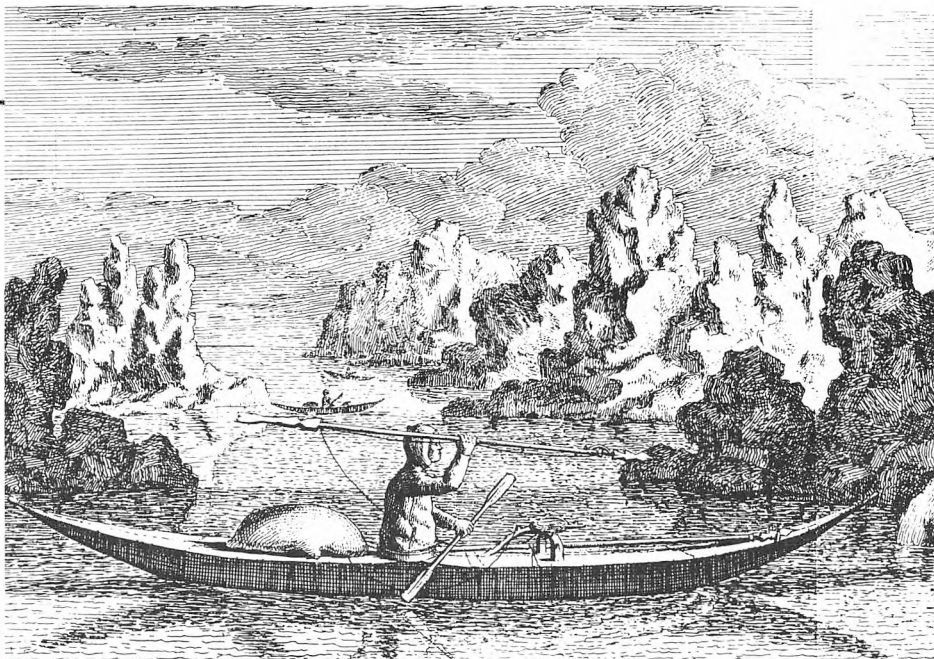
Hekse og ånder var en realitet: Jeremias var fast besluttet på at dræbe den kvinde, han anså for skyldig i sine sønners død. Alle grønlandere ved bopladsen Sarloq var overbeviste om, at deres bopladsfælle Lars var blevet qivittoq - en fjeldgænger, måske af kød og blod, måske en ånd, men under alle omstændigheder et fænomen, som foruroligede dem dybt.

Der er tale om en befolkning, som endnu ikke er blevet disciplineret, åndeligt gennem kirkens lære og tugt, materielt gennem Handlens forsøg på at få skabt den størst mulige overskudsproduktion af det spæk, der skulle raffineres til tran til Europas lamper. Men lad missionærerne selv berette:

Adolf

Grønlanderen Adolf med familie, kom hertil fra Julianehåb i sommeren 1786. Hans agt var at gå til Sukkertoppen, hvor hans kone har en broder. Men da sommeren var stedse meget urolig, så blev de her og stod vinteren over ved Oqaatsut oppe på Sarloq's land, hvor jeg holdt Adolf's kone Barbara som læsemoder for ungdommen.

I begyndelsen af maj 1787 forlod de Sarloq, for at fuldføre rejsen til Sukkertoppen. De kom ind i Nipisat-sundet,

Fangst fra kajak.

David Cranz: *Historie von Grönland*, 1770.
Det kongelige Bibliotek.

hvor de stod noget stille, og blev angrebet af snue, som først hos konen, benævnte Barbara forvandlede sig til sting (lungebetændelse), hvilket efter 4 a 5 dages sygdom dræbte hende den 14. maj 1787. Manden kom samme dag med båden hertil, og medbragte sin døde kone som dagen efter blev begravet her. Han og tjenerinden Pernille var begge syge, og det tegnede i begyndelsen helt slet med dem. Pernille bedredes, men manden Adolf døde den 19. maj om morgenen, efter at stingene havde forvandlet sig til forstoppelse.

Han efterlod sig 2 børn, sønnen Sejr på omtrent 14 år, og datteren Sarah på 2 år. Til disse er den afdødes sager, båd og

tøj under det foregivende, at faderen i går før sin død havde sagt det. Men jeg forhindrede ham, da den dødes sager bør høre børnene til.

Samme børn blev hensat hos kateket Søren Labansen, hvor de var til året 1789, da deres nærmeste familie fra Julianehåb afhentede dem.

Fjeldgængerens Lars

Den følgende beretning består af 2 notitser fra henholdsvis 1782 og 1786.

Der er blevet snakket meget om Lars i disse år, på hans boplads og i hele distriktet; trods alt var det ikke hverdagskost, at folk blev fjeldgængere.

Kilderne fortæller

Hjemme på bopladsen har man sikkert også haft lidt dårlig samvittighed, for ingen blev fjeldgænger uden grund; det var den sidste udvej for den ulykkelige, som ikke længere kunne udholde tilværelsen i det nære fællesskab på bopladsen.

Historien er flettet sammen med den foregående beretning, for pigen Pernille spiller også her en rolle:

(1782)

Lars var sammen med flere andre taget på rensdyrjagt i den nordlige gren af Godthåbsfjorden. Da kammeraterne havde fået hver sit dyr ville de hjem, men Lars havde intet fået, og sagde at han ville gå længere op i landet; men han kom aldrig tilbage.

Grønlænderne mener at han er faldet igennem isen, eller er styrtet i en bjergkløft under jagt på et dyr. Lars var ellers en gudfrygtig kristen og et meget fromt gemyt.

(1786)

Siden Lars blev borte, har grønlænderne ofte fortalt at de har set ham levende oppe i fjorden. De har også påstået, at han har været i husene ved Sarloq om natten, dog uden at gøre nogen fortræd. Han har taget blærer op og andre redskaber udefra, og bragt dem ind; når han fandt dem i husene, bragte han dem ud.

Disse fortællinger er blevet betragtet som et foster af grønlændernes stærke

indbildningskraft. Men nu synes det bevist at Lars ikke er død, og at han lever højt oppe i landet mellem fjeldene.

En pige sydfra, Pernille, kom hertil i sommer og opholder sig nu ved Sarloq. En sen novemberaften var hun ude at plukke bær og kom temmelig langt væk.

Da hun ville vende tilbage, kom en mand hen til hende, - denne Lars. Han spurgte hende ud om forskellige grønlændere ved Sarloq, som forlængst var døde og som hun aldrig havde hørt om. Han udspurgte hende også om sine tre sønner, især Elisæus som han ikke havde set i lang tid, mens han ofte så Bertel og Joel.

Pigen var fremmed og kunne ikke sige noget om Elisæus (han var død); desuden var hun næsten stum af skræk.

Hun kom skrækslagen hjem, og næsten besvimelede. Først da hun kom til sig selv igen, fortalte hun hvem hun havde mødt.

Historien lyder troværdig, for pigen som var helt fremmed, kunne opregne navnene på de sarloq-beboere Lars havde spurgt om, og som hun aldrig før havde hørt tale om. Men hendes fortællinger om hans øjne og klædedragt kan gerne skrives på indbildningens regning.

Pigen Pernille var ikke mere afskrækket af sine oplevelser i Godthåb-distriktet end at hun valgte at blive; eller måske havde hun ikke noget at vende tilbage til og derfor intet valg. Det kan formodes, at den fremmede og slægtløse pige har fristet en kummerlig til-

værelse; beretningen om hendes død på bopladsen Narsarsuk (Narsaq?) lyder i hvert fald uhyggelig:

Hun døde af »sting«, men havde i lang tid været død i underkroppen, og efter grønlændernes beretning gik der orme i hendes legeme, endnu mens hun levede; hun var meget svinsk.

Jeremias' sønner

Jeremias og hans broder Emanuel var omkring 1782 flyttet til Godthåb fra Diskobugtområdet med koner og børn. De blev bofaste i Godthåb, men optegnelserne viser, at de opretholdt forbindelsen med hjemegnen gennem regelmæssige rejser, i hvert fald så længe optegnelserne rækker, nemlig til 1792.

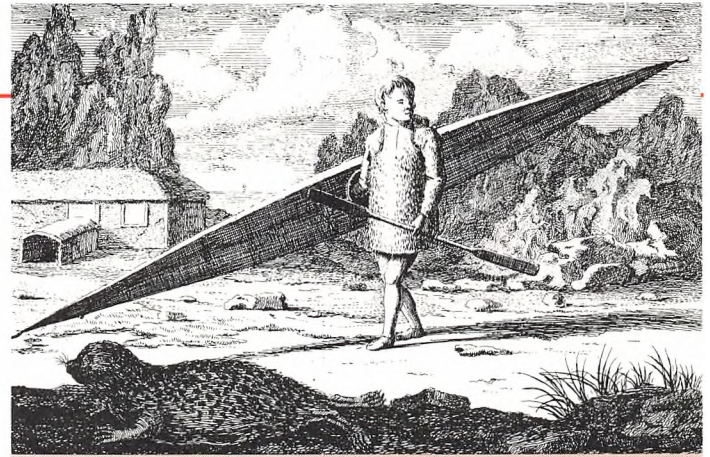
Disse rejser kan selvfølgelig skyldes trang til at hilse på slægtninge, men det kan ikke have været hele grunden, for turen var på 600 kilometer hver vej og varede en hel sommer.

Hovedgrunden til denne rejsevirk-somhed må derfor være, at de drev handel, sandsynligvis en udveksling af grønlandske produkter mellem Midt- og Nordgrønland. Vi ved, at en sådan vareudveksling var normal før den danske kolonisation, og at den varede ved 1700-tallet igennem, indtil den kongelige handel fik udkonkurreret den.

Emanuel havde 2 døtre af første ægteskab, hvoraf den ene døde i august 1782. Med sin anden kone, Elisa, havde han 2 sønner og en datter, og endnu en

*Et kvindeligt medlem af missionsmenigheden?
David Cranz: Historie von Grönland, 1770.
Det kongelige Bibliotek.*

*Grønlandsk fanger med kajakpels.
David Cranz: Historie von Grönland, 1770.
Det kongelige Bibliotek.*

datter blev født i maj måned 1784, mens familien var på rejse til Diskobugten. Hun blev døbt undervejs, i Pisuffik omkring 100 kilometer nord for Godthåb.

Selv er Emanuel noteret som død i Norden, sandsynligvis på en senere rejse, idet det ser ud som om familien blev boende.

Også Jeremias var gift for anden gang, med Maren. Fra første ægteskab havde han sønnerne Peder og David, som vi skal høre nærmere om nedenfor; med Maren havde han ved tilrejsen en søn og en datter, og indtil 1792 blev familien forøget med endnu 3 døtre. Hans materielle formåen understreges ved, at han holdt en enke som tjenerinde.

I vinteren 1783 blev Jeremias ramt af det første slag:

Den 30. januar omkom drengen Peder i kajak, da han skulle hente en edderfugl som kokken Peder Andersen Møller havde skudt på Bryggernæsset.

Drengen havde ingen halvpels på, det blæste stærkt, og da der ved Bryggernæsset går stærk strøm slog søen ham kajakken fuld, og han kæntrede, næppe 16 alen fra land. Han blev hurtigt hentet ind, men trods alle anvendte midler forblev han død.

Efter hr. inspektør Orlriks dom måtte kokken betale en kiste til den afdøde, - og tilfredsstillende den bedrøvede fader med nogle foræringer (!). Til sin ulykke var drengen håndlanger for kokken i køkkenet og derfor ved hånden (! en brander!). I 1790 kom det næste slag:

Drengen David ved Nuugarsuk havde i lang tid været heftig syg. Han blev dog rask igen, kom nogenlunde til kræfter, og begyndte påny at fare i kajak; men ulykkeligvis traf det sådan, at faderens kajak var aftrukket, og sønnen for derfor alene ud.

Det var godt vejr på hans dødsdag den 23. november, og ingen anede noget ulykkeligt, før hans længe udeblivelse henimod aften gav anledning til frygt.

Dagen efter blev hans døde legeme fundet i en bugt og begravet. Faderen formodede, at drengen er kæntret ved et fejlkast eller ved et forkert åreslag, da der var tegn på at han var omkommet ved en sæl.

Så ulykkelig har denne fader været her ved Godthåb, at han har mistet sine to ældste sønner, netop på den tid hvor de kunne begynde at være ham og familien til nogen understøttelse (David var konfirmeret foråret før).

Faderen mistænkte enken Monicha ved Sarloq for at være ilisiitsoq (heks) og for at have dræbt drengen. Han skal have udstødt mange trusler om at dræbe denne enke, og da han stedse holdt sig borte fra kolonien, kunne jeg ikke få lejlighed til at tale med Jeremias og Monicha sammen.

Først mandag den 3. oktober 1791 fik jeg fra grunden hævet fjendtskabet mellem disse to, - det håber jeg ved Guds nåde, så der ikke er drab at befrygte.

Kampen om landstinget 1912-15

Den 5. juni 1915 blev Danmarks grundlov ændret på væsentlige områder. I 75-året har man især hæftet sig ved kvindernes valgret. Sandt er det da også, at denne udvidelse af vælgerskaren med kvinderne og tjenestefolkene var et betydningsfuldt skridt i demokratisk retning. Men det var ikke det, den politiske kamp handlede om. Under forhandlingerne i rigsdagen forud for grundlovsændringen nævnes denne udvidelse af valgretten så at sige ikke. Den var i

virkeligheden forudset ved ændringen af de kommunale love i 1908.

Det var helt andre forhold, der medførte en politisk strid om grundloven, en strid, der flere år stod om landstinget, og som mistede sin aktualitet ved tingets afskaffelse i 1953. Men den kan stadig stå som eksempel på, at selv vore mest dyrebare dokumenter er resultat af magtspil. Fhv. skoledirektør Peter Ussing Olesen skildrer de politiske manøvrer op til grundloven af 1915.

I 1866 gennemførtes en ændring af junicgrundloven, hvorefter de rigeste grupper i befolkningen fik en privilegeret valgret til landstinget. Det medførte en betydelig forskel på sammensætningen af de to ting, folketing og landsting, og en langvarig forfatningskamp mellem de to store partier, højre og venstre.

Landsting om folketing

Modsætningerne mellem de to kamre følte som en ulykke for landet. Den lige og almindelige valgret til begge ting blev et afgørende krav hos venstre, det radikale venstre og socialdemokratiet. Også i højre var der nok en vis forståelse for kravet, men man var også klar over, at den anvendte valg måde til folketinget (valg i enkeltmandskredse) favoriserede venstre og gav højre en meget lille repræsentation i tinget. (1910: 5.000 stemmer pr. mandat mod venstres 2.070). Det blev derfor et uomgængeligt krav for højre at få gennemført en eller anden form for forholdstalsvalg, hvad venstre ikke var interesseret i, om end ikke upåvirkelig.

I dag har vi nok svært ved at forstå, at den lige og almindelige valgret og anskuelsernes ligelige repræsentation kunne fremkalde en årelang strid. Men dengang som nu ønskede hvert parti at fastholde/skaffe sig den bedste mulige magtposition. Når man derfor under forhandlingerne talte om »konservative garantier«, skal det nok forstås som sikring af venstres og højres muligheder for indflydelse, og begrænsning af socialdemokratiet.

Uenigheden vedrørte valgsretsaldren, valgmåden og især sammensætningen af landstinget. Hertil kom nogle enkelte mindre spørgsmål, der dog ikke delte anskuelserne så voldsomt.

I junigrundlovens par. 44 blev der åbnet en mulighed for, at landstinget efter en ændring af de kommunale love kunne vælges af de større kommunale råd (provincs- eller amtsråd). Denne mulighed var aldrig blevet udnyttet. Men efter århundredskiftet dukker tan-

Det andet Zahle-ministerium 1913. Fotografiet er taget på udnævnelsesdagen i Brandes' have. Fra venstre: Kristjan Pedersen, Ove Rode, S. Keiser Nielsen, P. Munch, C.Th. Zahle, Edv. Brandes, J. Hassing Jørgensen.

ken om et kommunalt valgt landsting op for alvor, vistnok først hos de radikale, men også hos J. C. Christensen. Et radikalt-socialdemokratisk forslag i 1909/10 byggede på den tanke. Den får dog først politisk betydning med Klaus Berntsens grundlovsforslag i 1912.

Det havde i de foregående år været venstres holdning at søge grundloven ændret i to tempi, først folketetinget, hvor valgformen og antallet af medlemmer var ude af trit med befolkningsudviklingen, dernæst landstinget, når muligheden gaves. Det hastede ikke, for udviklingen ville nok efterhånden styrke venstres repræsentation her. Klaus Berntsen brød med denne tankegang og fremsatte et forslag til ændring af såvel folketing som landsting.

Grundlovsforslagene i 1912- og 1913

Efter forslaget skulle de enkelte kommunalbestyrelser efter lidt udviklede regler udpege de valgmænd, der så valgte 54 medlemmer af landstinget. 12 medlemmer skulle vælges af landstinget selv. En sådan valg måde ville efter regeringens opfattelse give »konservative garantier« som følge af den kommunale valgret, der blev begrænset af skatte- og opholdskrav.

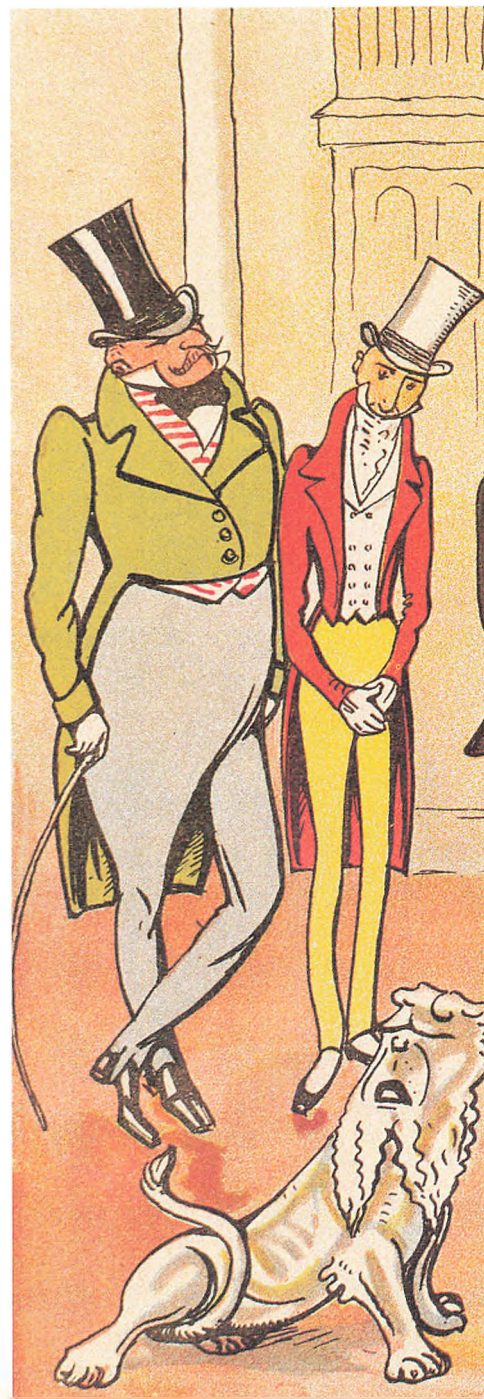
Det skal være finansministeren og historikeren Niels Neergaard, der fik overbevist Klaus Berntsen om det hensigtsmæssige i et landsting sammensat på denne måde. Men der var ikke enighed i regeringspartiet venstre. Her var der stadig modsætninger efter sammenlægningen i 1910 af venstrereformpartiet og de moderate til partiet venstre. Under første behandling anbefalede venstres ordfører, M. N. Slesbager, nok forslaget, men sagde, at han personlig

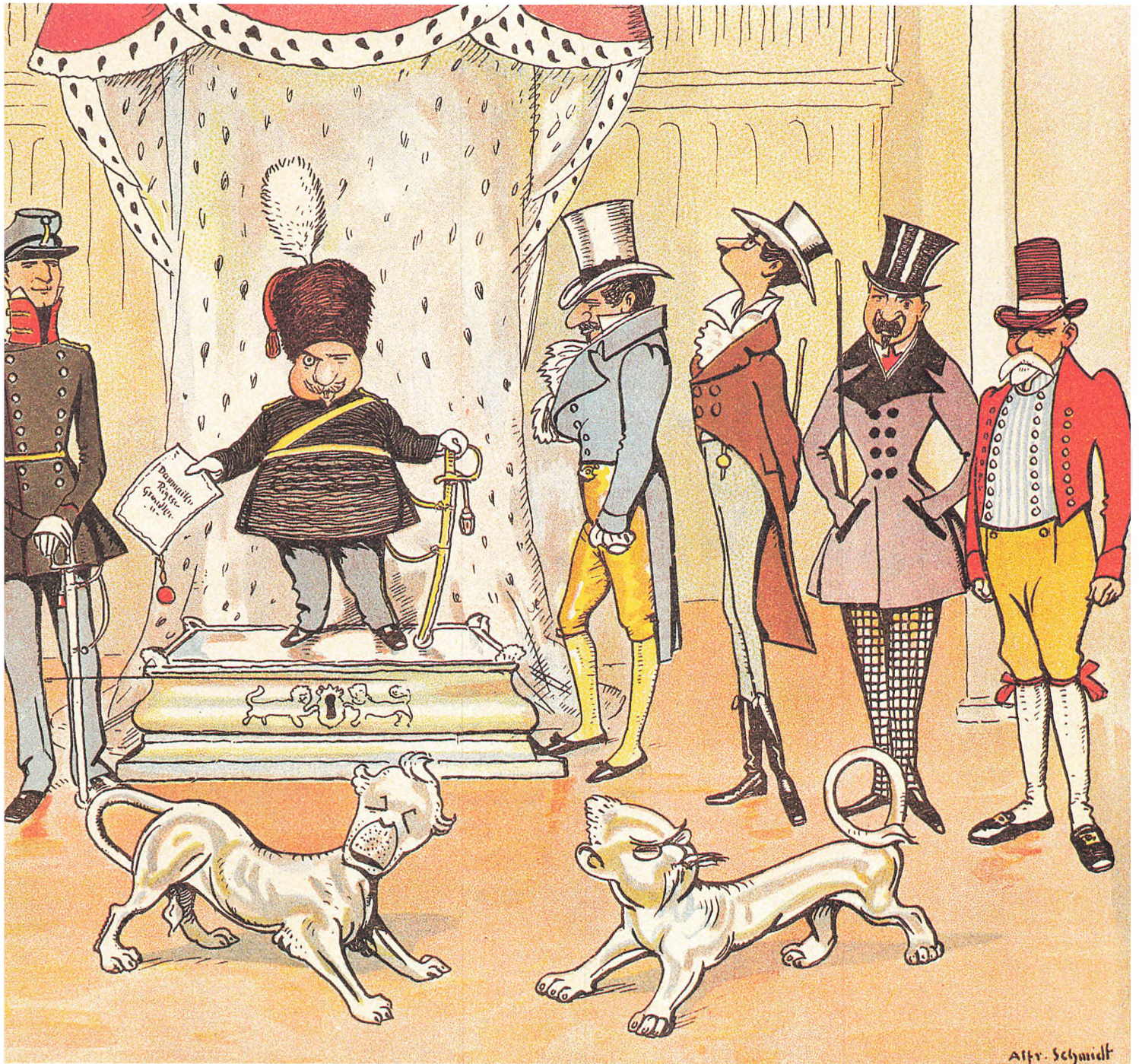
ville foretrække et landsting, der var valgt af det samlede vælgerkorps, men med en højere valgrets alder end til folketetinget, dengang 30 år, men foreslået nedsat til 25 år.

Både den radikale Ove Rode og socialdemokraten Fr. Borgbjerg havde nogle kritiske bemærkninger, men gik i øvrigt ind for tanken for at komme bort fra den privilegerede valgret. Og den kommunale kunne vel udvides med tiden. Kun højres ordfører gik imod, fordi man ligesom Slesbager frygtede, medlemmerne af kommunalbestyrelserne nu ville blive »politisk valgte«. Forslaget blev forholdsvis hurtigt vedtaget i folketetinget. Men landstinget ville ikke med, og samlingen gik til ende uden nogen grundlovsændring.

Maj 1913 afholdtes der ordinært folketingsvalg. Efter en lang regeringskrise dannede den radikale C. Th. Zahle

Grundlovsministeriet, C. Th. Zahles 2. ministerium i Alfred Schmidts gengivelse. I midten på tronstolen knejser konsejlspræsident Zahle, omgivet af (fra venstre) indenrigsminister Ove Rode, udenrigsminister Erik Scavenius med et bekymret udtryk og i oldenborgsk liberi, den ellers lidet militæriske forsvarsminister P. Munch, handelsminister J. Hassing Jørgensen, med blikket vendt mod himlen kulturminister Keiser-Nielsen, finansminister Edvard Brandes og endelig - i folke dragt - ministeren for Island Kristjan Pedersen. I forgrunden løverne Borgbjerg, J.C. Christensen og Neergaard. Blæksprutten 1915.

Alfr. Schmidt

J.C. Christensen ved Stadil kirke.

regering. Klaus Berntsen havde ikke haft noget imod at fortsætte, og ikke mindst socialdemokratiet gjorde sig store anstrengelser for at bevare regeringen. Men venstres stærke mand J. C. Christensen ville det anderledes. Der ved stod han og partiet frit.

Christensens hensigt skulle snart vise sig. September 1913 kastede han en brand ind i forhandlingerne ved at offentliggøre et forslag til ny grundlov:

Landstinget skulle vælges ved indirekte valg af folketingsvælgere, der var fyldt 35 år. Valgbarhed forudsatte dog enten sæde i en kommunalbestyrelse, et amtsråd eller rigsdagen.

Forud for offentliggørelsen havde der i partiet været en livlig diskussion, og både Neergaard og Klaus Berntsen havde indstændigt bedt J. C. Christensen om at undlade at stille forslaget. Det ville han ikke og brugte i den forbindelse et udtryk som at »blive nødt til at udtræde af partiet«. Han frygtede, at man ikke kunne gennemføre virkelige forhandlinger med landstinget, fordi man ikke i tide havde peget på andre løsninger. Men hensigten har også været at svække Berntsens og Neergaards fløj af partiet, dvs. de gamle moderate.

Efteråret 1913 fremsatte Zahle Klaus

Berntsens forslag fra året før. Det fik - trods J. C. Christensen - en let gang gennem folketinget, hvor kun højres 7 medlemmer stemte imod. Men igen gjorde landstinget knuder. Det foreslog et fællesudvalg, som både regeringen og folketinget accepterede.

Direkte eller indirekte valg

Fællesudvalget på 30 medlemmer blev nedsat i begyndelsen af december 1913. Det nedsatte straks et underudvalg på 9 medlemmer med Klaus Berntsen som formand. Underudvalget kom først rigtig i gang i januar 1914. Forsinkelsen skyldtes, at de tre grundlovsparter havde presset højres repræsentanter til at fremkomme med ændringsforslag. På et møde den 8. januar 1914 drøftede højres og de frikonservatives grupper grundloven og besluttede med alle stemmer mod 2, at der kun skulle være en vælgerklasse til landstinget, hvilket betød, at man faktisk opgav den privilegerede valgret. Med 19 stemmer mod 11 vedtog man også, at valgret til landstinget skulle forudsætte en vis skattebetaling - således som tilfældet var ved kommunalvalgene.

Forslagene satte skred i venstre, selv om det var imod både skattekravet og den foreslåede valgrets alder på 40 år. Januar måned blev kritisk for sammenholdet i partiet og afgørende for forslaget om det kommunalt valgte landsting.

På venstres bestyrelsesmøde den 16. januar indledte formanden for landstingsgruppen Jørgen Pedersen med at sige, at forslaget om det kommunalt valgte landsting ikke kunne støttes af venstres landstingsgruppe. Partiet måtte finde et andet grundlag for valg til dette ting. Landstingsgruppen gik desuden ind for forholdstalsvalg.

I de følgende 2 uger drøftede venstre landstingets sammensætning på flere - efter forhandlingsprotokollen at dømme - ret stormfulde møder. På den ene side stod J. C. Christensen, Jørgen Pedersen og Slebsager som tilhængere af et landsting valgt ved indirekte valg af folketingsvælgere på 35 år og derover. På den anden side Klaus Berntsen og Niels Neergaard som talsmænd for et landsting, valgt af kommunalbestyrelserne.

Navnlig på mødet den 27. januar synes diskussionen at have været ret energisk. En afgørelse blev udskudt til et nyt møde den 30. januar. Det forekommer til gengæld meget afdæmpet. Tilhængerne af det kommunalt valgte landsting var nu på tilbagetog. End ikke Neergaard talte særlig stærkt for sit synspunkt. Det kan have været taktisk bestemt. På underudvalgmødet den 28. januar havde han fået tilslutning til, at konseilspræsidenten C. Th. Zahle kom til samråd med udvalget den 3. februar.

Zahle indtog her det standpunkt, at man ikke skulle vente på højre, men lade de tre grundlovspartier afgive betænkning.

Men der var jo stadig spørgsmålet om venstres stilling til landstingets sammensætning. Halvanden time efter samrådet sendte han venstre et brev, hvor han bad om partiets indstilling til netop dette spørgsmål. Brevets indhold skal ifølge P. Munchs erindringer have været drøftet med Klaus Berntsen og Niels Neergaard nogle dage forinden.

Dette blev den formelle anledning til at venstre på sit møde den 4. februar endeligt opgav det kommunalt valgte landsting. Der forelå to forslag til svar til konseilspræsidenten. Et fra J. C. Christensen og et fra Klaus Berntsen. Det sidste blev med nogle rettelser god-

kendt. Berntsen fik fastslået, at ansvaret for den ændrede holdning lå hos landstingets venstre. J. C. Christensen fik tilføjet, at medlemmer af venstre ville fremsætte forslag om et aldersgrænservalg i underudvalget. Klaus Berntsen havde ellers foreslået, at regeringen skulle stille forslaget. Derved ville han og Neergaard stå friere i udvalget. Nu fik J. C. Christensen dem bundet.

Afgørelsen om landstingets sammensætning var nu truffet. For både de radikale og socialdemokraterne erklærede i underudvalget, at de - som Niels Neergaard - ville »bringe freden dette offer«, at forlade tanken om det kommunale valgte landsting. Højre fandt, at der nok var givet en indrømmelse til de konservative partier, men den var ikke

tilstrækkelig, og det kom ikke til nogen forståelse, hverken nu eller senere i samlingen.

Verdenskrig og grundlovs-kamp

Det kom der heller ikke med hensyn til valgloven, der skulle følge grundloven, selv om den i et vist omfang imødekom de konservative partiers ønsker om forholdsmæssig repræsentation gennem indførelse af tillægsmandater. Ved de

Klaus Berntsen.

endelige afstemninger i landstinget om valglov og grundlov 1914 udvandrede højrepartiernes medlemmer, så tinget ikke var beslutningsdygtigt. Landstinget blev så opløst, og nyvalg fandt sted. Det gav grundlovsparterne et komfortabelt flertal. Men venstre ønskede stadig at få højre med i et forlig, da man var bange for at tabe stemmer ved et kommende bekræftelsesvalg. Sagen blev derfor forhalet. Den første verdenskrig brød ud og blev brugt til at sætte forhandlingerne i stå.

De blev ved nytårstid 1915 taget op igen efter henvendelse fra 3 »menige« højremænd. Zahle forhastede sig ikke, og venstre blev nok meget sent inddraget i forhandlingerne. Så sent, at partiet næsten blev holdt udenfor, og Slesbager sluttede referatet af venstres gruppemøde den 24. marts med »Hovedresultatet blev, at man ville søge at tage de nye forhandlinger op med godt humør«.

I de følgende uger blev grundloven så færdig, efter flere års kampe mellem partierne og inden for partierne. I det meste af tiden var venstre centralt placeret, og opdelingen i fraktioner har været med til at sikre resultatet. Neergaard og Berntsen (der var med i det store forlig med højre i 1894, mod J. C. Christensens politik) var garanter over for regeringen og socialdemokratiet. Jørgen Pedersen og J. C. Christensen over for højrefløjen.

Grundloven kom derfor ikke kun til at bære den radikale regerings underskrifter, andre partier havde sat deres tydelige fingeraftryk. Først og fremmest J. C. Christensens venstre, dernæst højre, der snart efter skulle blive det konservative folkeparti. Det blev ikke betragtet som så demokratisk som de andre. Men uden venstres behov for et forlig med højre og dettes stædighed

havde vi formentlig ikke fået gennemført forholdstalsvalgmåden, som vi har haft lige siden. Det varige element blev således den lige og almindelige valgret for mænd og kvinder og anskuelsernes ret til en ligelig repræsentation.

Da musikken var et privilegium

Vi er vant til at betragte musikere som nogle frie fugle.

Men det er, som musikhistorikeren cand. mag. Jens Henrik Koudal viser i denne artikel, en ret ny forestilling. Musiklivet var indtil vore tipoldeforældres tid strengt reguleret. Den centrale person var stadsmusikanten.

De første fastansatte musikere i europæiske byer finder vi i 1200-tallet. Det var tårnmænd, der markerede døgnets rytme og blæste alarm. Hvis byen ansatte en musiker med eneret til at levere musik inden for byens grænser, opstod der en rigtig stadsmusikant.

I Danmark skal vi frem til slutningen af middelalderen, før vi kender til navngivne tårnblæsere og stadsmusikanter. År 1500 fik Jens Lassen Spelman tjeneste i Århus på den betingelse, at han ikke måtte spille udenbys uden borgmesterens tilladelse. Men derefter hører vi i 1500-tallet om tårnblæsere i Haderslev, i Frue kirke i København, på Frederiksborg, Kronborg og Københavns slot, ligesom vi finder stadsmusikanter i bl.a. Ribe, Flensborg, Helsingør og København. I 1650'erne havde omkring en tredjedel af de danske købstæder en stadsmusikant.

Kronborg-tårnmændene Johan Riisenbroch og Adam Oenstock fik i 1614 lov til frit at måtte lade sig bruge med deres svende ved de bryllupper, som holdtes i Helsingør og iøvrigt i hele Kronborg len. Tårnmændene på Københavns slot fik året efter en tilsvarende rettighed til at lade sig bruge ved bryllupper, barsler og andre gæstebud i »København og Køge og andensteds i lenet«. Dermed var for første gang opstået en ordning, der gav en privilegeret musikanteret til opvartning i en by med

tilhørende landdistrikt. Ordningen blev skabt for at forsørge Chr. IV's tårnmænd. Men da stadsmusikanterne udkonkurrerede tårnmændene efter den konges død, blev det nye princip fundamentet i stadsmusikantvæsenet. Alle landområder blev del af et stadsmusikantdistrikt.

Stadsmusikanten

Den enevældige konge overtog i 1660 mange af købstædernes tidligere rettigheder, men gav i 1670 allernådigst lov til, at de selv kunne beskikke stadsmusikanter. Der var dog først den kongelige konfirmation på bestillingen, som gjorde den gyldig, og som supplerede byen med et landområde. Nu havde hver stadsmusikant typisk en til to købstæder med tilhørende et, to eller tre amter. Hermed havde institutionen fundet sin fuldt udfoldede form: Stadsmusikanten havde pligt til at levere musik til bystyret, til købstadskirken, at undervise i latinskolen og at forsyne private med musik til bryllupper, barsler og andre gilder. Kirkerne delte han med organist og kantor, men ved pri-

Dans til to bondespillemænds violiner ved slägildet i juni. Ved den slags arbejdsgilder havde bønderne høvd på selv at levere musikken. (Maleri på dørstykke, Rydhave slot).

vate gilder var han alene berettiget til at levere musikken. Her havde han eneret.

For at kunne klare sine meget forskelligeartede forpligtelser, måtte stadsmusikanten holde svende og læredrenge ligesom andre håndværkere. Mester, svende og læredrenge udgjorde tilsammen et helt lille orkester, der beherskede et bredt spektrum af instrumenter, både strygere, træ- og messingblæsere.

Men eet var bestallingsbrevets bestemmelser, noget andet den daglige virkelighed.

Landbospillemandene

Peder Kurrepind var 1716-41 privilegeret musikanter over Københavns amt på landet. Han var nødt til at være ekstra påpasselig overfor ubeføjede landbospillemand, for hans distrikt rummede ingen købstæder. Han klagede ofte over fuskere og forfulgte dem ved domstolene.

I 1735 blev hans folk afvist, da de kom for at spille til et bryllup i Ledøje, som stod mellem præstens tjenestekarl

og -pige. En af gæsterne vidnede ved den efterfølgende retssag, at husmand Erik Andersen Walin i Sengeløse »spillede på sin fiol, såvel over middagsmåltid og fremdeles samme dag og aften der efter, for bryllups gæsterne; og så så vidnet, at bemelte Erik Walin lod tallerkenen efter sædvane og skik gå omkring over bordet, på hvilken blev lagt penge af bryllups gæsterne, ligeledes så vidnet, at bemelte Walin fik betaling af de personer, som dansede«.

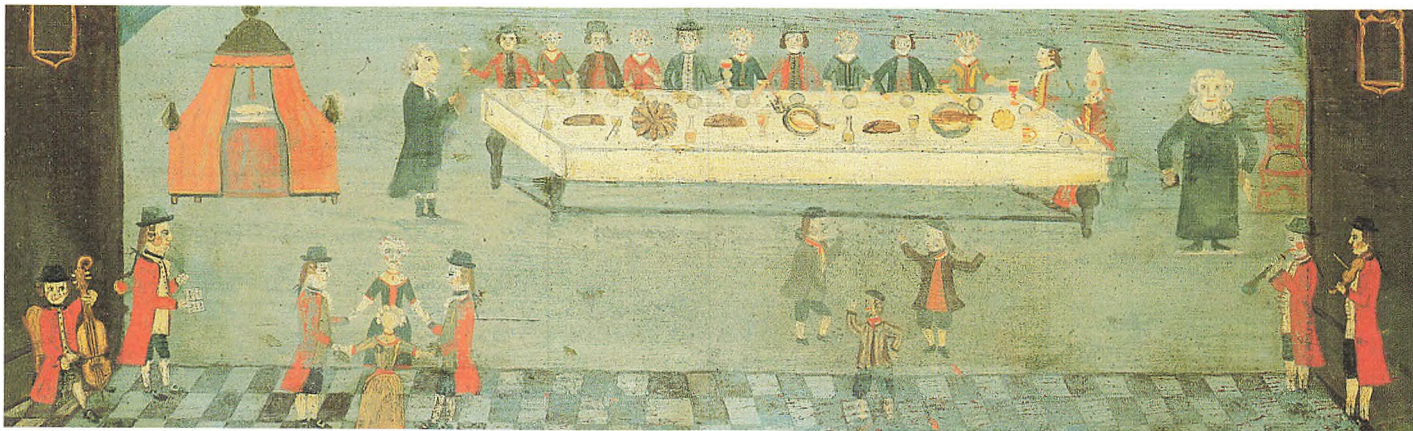
I andre tilfælde lod Kurrepind sig ikke så let afvise, og det kunne komme til håndgribeligheder. Året efter var han ude for, at en karl med vilje ødelagde hans violin. Men i begge tilfælde fik han støtte af myndighederne. Amtmanden udstedte en resolution, hvor rettens betjente blev pålagt »uførtøvet« at assistere ham med at konfiskere fuskernes instrumenter og tvinge dem til at aflevere deres ulovlige indtjening.

Landbospillemandene tilhørte ikke nogen bestemt socialgruppe. I Kurrepinds tilfælde drejer det sig om aftakke- de soldater, husmænd, indsiddere, gårdmænd, en smed, en hjulmand og en tje-

nestekarl. Det er bryllupper, barsler, fæstensøl og krofester, vi hører om. Det er livets fester i landbosamfundet - mens vi sjældent hører om musikken ved de årtidsbestemte fester som julestuer, pinsefester og høstgilder i 1700-tallet. Forklaringen er sikkert, at de sidste ikke kom stadsmusikanten ved, for der havde bønderne hævde på at spille selv.

Københavns amt strakte sig 25-30 km ud på Sjælland mod nord, syd og vest, og indbefattede desuden Amager. Gennem Kurrepinds vedholdende klager kan vi konstatere, at i hvert eneste af

Et bondebryllup fra 1700-tallets slutning. Efter middagen danses der til fire musikanter, sandsynligvis stadsmusikantens folk. Til venstre synes to købstadsklædte par at danse en kvadrille, mens de tre bondeklædte mænd til højre synes at danse en mere livlig bondedans. Bagest til venstre brudesengen. (Grimstrupstuen, Frederiksborg amt. Nu på Nationalmuseet).

Bøndernes dans omkring majstangen ved herregården Eskjør i Salling 1794. Ved denne slags årstidsbestemte gilder havde bønderne hævd på selv at levere musikken, jfr. spillemændene til venstre - ved siden af øltønden! (Efter Chr. Langes skydeskive i Det kgl. Skydeselskab, nu på Sølyst i Klampenborg).

amtets 31 sogne foregik der enten ulovlige musikopvartninger eller boede ulovlige spillemænd. I de fleste sogne var der tale om begge dele! Ikke så sært, at han i 1728 mente sig så svækket af »vidtløftige« processer mod fuskere og bønhaser, at han var nødt til at søge

kongen om andet brød. Det lykkedes i øvrigt ikke. Han måtte slås med fuskere, så længe han levede.

Hollænderbønderne

Det kunne hændes, at de lokale traditioner var så stærke, at bønderne simpelt hen nægtede at kendes ved stadsmusikanten. Det var tilfældet blandt de selvbevidste hollænderbønder i Store Magleby på Amager. Man var stolte af sine fastelavnstraditioner og sin særlige »æggedans«. I 1725 erklærede Store Magleby, at man altid havde haft sine egne bymænd til at spille. Den privilegerede musikanter og hans folk »kan ikke betjene os udi Hollænderbyens menighed, såsom vi deres spil ikke forstår, og til med kan de ikke heller spille de strøg, som udi Hollænderbyen efter

ældgammel skik og sædvane hos os er brugelig«. Man bad sig derfor fri for at blive besværet med »nye noder eller med fremmed spil« - og fik et vist medhold fra myndighederne.

Bondespillemændene var iøvrigt langt fra stadsmusikanternes eneste konkurrenter. De militære »hoboister« var altid ude efter ekstraintægter, og hvis der endelig var fred for dem, kunne stadsmusikanten ikke vide sig sikker for sine kolleger i naboområderne eller for tilfældige omrejsende musikanter.

Generationsskifte

Når en stadsmusikant døde, var familien i en svær situation. Hvad skulle der blive af enken og de ofte mange uforsørgede børn? Hvis tjenesten kunne gå videre til en søn, blev den løsning ofte foretrukket af magistraten. Vi kender adskillige stadsmusikantslægter i 3-4 generationer. Ellers stod ansøgere, der ville gifte sig med enken, stærkt. Det skete også, at enken fik lov til selv at overtage administrationen af embedet, imod at hun lovede at holde tilstrækkeligt med svende til, at byen og landdistriktet kunne forsynes forsvarligt med musik. I Næstved var Bolette Knudsatter gennem 40 år i 1700-tallet gift med tre på hinanden følgende stadsmusikanter. Ind imellem administrerede hun også selv embedet, og hun overlevede dem alle tre.

I andre tilfælde gav generationsskiftet store problemer. Førnævnte Peder Kurrepind på Københavns amt ansøgte i 1732 om, at hans musikantersvend, »hoboist« ved livgarden Jørgen Christian Bassenius måtte få privilegium på at efterfølge ham. Tanken var at Bassenius skulle ægte den ældste datter, Ane Sophie. Kurrepind og Bassenius oprettede

en indbyrdes kontrakt, der bestemte, at Kurrepind i sin livstid skulle vedblive at administrere embedet, uden at Bassenius fik særlige fordele. Efter Kurrepinds død skulle Bassenius pensionere enken og understøtte Kurrepind-børnene, indtil de kunne forsøge sig selv. Danske Kancelli konfirmerede denne afståelseskontrakt i april 1732.

Allerede 4 måneder senere klagede Kurrepind imidlertid over, at Bassenius »har indbildt både sig selv og alle mine folk, at jeg nu intet mere har at sige, ja til den ende forlokket dem fra mig, og vil følgelig bemestre sig både indkomster og alt«.

Det lykkedes i første omgang, at få parterne forligt, men ved nytår 1733 blev det helt galt. Ifølge Kurrepind var Bassenius flere gange blevet væk om natten, så mester efterhånden aldrig vidste, hvornår han kunne tilbyde opvarthning for folk. Men bægeret var løbet over den 2. januar. Da tog Bassenius atter de to andre svende med til København uden Kurrepinds vidende. De gav opvarthning og tjente penge, som de delte uden at give Kurrepind »ringeste hvid eller skilling«. Og det på trods af mesters forpligtigelse til at give dem »hver dag øl og mad på bordet« foruden »fri seng og svendeløn«. Ved hjemkomsten gerådede parterne i et større skænderi. Kurrepind bebrejdede svendene deres opførsel, og fru Kurrepind spurgte, om det var takken for at have lånt Bassenius penge og sikret ham brødet? Fruen beskyldte Bassenius for at være en »lushund« og en »brødtyv«, og han replicerede, at hun var en »kanajle«. Til sidst greb madam Kurrepind til et krus øl og slog Bassenius i hovedet. Øl og blod løb ned over ham, så tøjet blev ødelagt. Svendene gik nu på kro, men ud på natten, da ægteparret

Dend
Blinde Mand's
 (Bed Nafn) Knud Vagerisen/
 Med
Klage beblandede
Kaffe-Sang

Under denne Tone:
 O Gud, hvad dine Dommeer heel u-randsagellig icke.

Trykt Aar 1719.

Kurrepind var gået i seng, kom de tilbage, truede med deres kårder og slog vinduer i stykker, så Kurrepind måtte søge hjælp hos naboerne.

1000 chikaner

Bassenius benægtede i og for sig ikke sagsforløbet, men mente, det var ham, der havde grund til at klage. Han var »tidlig og silde« blevet kaldt svigersøn, hvorfor han var gået ind på den skrappe afståelseskontrakt, men havde alli-

Træsnittet er hentet fra en skillingsvise, trykt år 1719.

gevel ikke fået datteren. Han var kort sagt blevet taget ved næsen. Madam Kurrepind plagede ham dagligt med »1000de chikaner« og ville ikke respektere ham som en »kongelig bestalt musikus«. Efter hendes overfald turde han ikke længere logere i huset.

Et fastelavns-spil, trykt ca. 1800, der utvivlsomt skildrer fastelavnsskikke på Amager. Man ser bl.a. som nr. 46 hollændernes gamle æggedans, der var en behændighedsdans for en person. Det kongelige Bibliotek.

Bassenius havde fået nok. Uden Kurrepinds viden og vilje tog han hyre som trompeter på orlogsskibet Charlotte for at rejse til Norge. Efter at være vendt hjem kom han på andre tanker. Han

bad mindeligt amtmanden om at få Kurrepind til at genantage sig, idet han led nød og frygtede ganske at »kreperre«. Kurrepind var imidlertid ubøjelig. Han anførte blandt andet, at Bassenius var trådt i kompagni med upriviligerede personer, der ikke havde lært musikken, og havde givet opvartninger med dem, sådan at »rette amtssvende« ikke mere ville spille sammen med ham.

Bassenius døde virkelig i marts 1735. Da Kurrepind selv døde seks år senere, søgte enken om at måtte overtage embedet, idet hun påberåbte sig, at to af sønnerne var oplært i professionen. Det blev afslået, og en hoboist ved livgarden fik stillingen. Fru Kurrepind døde yderst fattig i slutningen af 1740'erne.

Privilegiesystemet smuldrer

År 1800 ændredes institutionen på en måde, der varslede begyndelsen til enden: Stadsmusikanttjenesterne i Danmark og Norge skulle ved indtræffende vacance forenes med organistembederne. Samtidig bestemtes, at når de daværende stadsmusikanter afgik ved døden, bortfaldt hos de fremtidige kombinerede organist- og stadsmusikanttjenester eneretten til at forsyne landområderne med musik. Embedets privilegerede status blev nu gradvis undermineret, og næringsloven af 1857 afskaffede det helt. (Funktionen blev delvis overtaget af selvbestaltede »musikdirektører«, der virkede som orkesterledere i mange byer).

Da privilegiesystemet begyndte at smuldre, vakte det uro hos lokale myndigheder. Magistraten i Viborg så sort på situationen i en skrivelse i 1806. Den ene landsbyspillemand løber nu for at fortrænge den anden, skrev man, og til sidst bliver vel alle bønder spillemand. Man var desuden bekymret over eksempler på, at fruentimmere var begyndt at spille til gilder, og man gjorde nar af bønder, »som undertiden alene kan et eller flere lirestykker«. Skrivelsen mundede ud i ønsket om, at stadsmusikanterne i Jylland kunne få monopol over landdistrikterne tilbage.

Magistraten i Viborg kunne dog ikke standse en udvikling, der var almen europæisk. Privilegiernes tid var ved at være forbi.

En russisk afhopper

Fra sin tjeneste i Generalstabens Efterretningssektion (GE) har oberstløjtnant N. B. Schou i sit eget, private arkiv haft gemt et udklip af et brev. Brevet har sin egen, ganske særlige historie: Gustav Thomsen - den gang kaptajnløjtnant og tjenestegørende i Marinestabens Efterretningssektion (ME) - blev en dag i november 1946 kaldt ind til sin chef, daværende orlogskaptajn Poul Adam Mørch, der forklarede ham, at der ville komme en afhopper fra det hemmelige russiske politi fra Sverige, der af politiske grunde ikke kunne have ham i landet længere. Han ville på et nærmere angivet tidspunkt komme til Hellerup Havn. Mørch endte med at sige: »Vil De være så venlig at tage Dem af ham«.

N. B. Schou

Det gjorde Gustav Thomsen så. Han tog en aftenstund ned til Hellerup Havn, og på bedste vis med erfaringerne fra besættelsestiden ledte han med en lommelygte den svenske fiskerkutter til kaj.

Udklippet af brevet.

A small token in way of thanking
you for your kindly interest and
consideration in the past.
With my sincerest best wishes,

Anatoli Granovsky
Rua Maia Lacerda 236, Apt. 201
Estacio de SA,
Rio de Janeiro, Brazil.

April 17, 1956.

»Byxor«

Ud steg en mandsperson med en lille papkuffert i hånden og sagde: »byxor« eller bukser - han kunne kun tale russisk, det var det eneste fremmedord, han kunne. Gustav Thomsen tog ham i hånden og førte ham først til en lejlighed på Strandvejen, så russeren kunne

falde lidt til ro. Det viste sig, at kufferten indeholdt et par bukser. Det var alt, hvad russeren ejede. Derefter tog Gustav Thomsen ham med hjem til sin lille toværelses lejlighed i Nyboder, hvor russeren fik ophold i det ene værelse, medens Gustav Thomsen og hans hustru klarede sig med det andet. Russeren blev her i otte-ti dage. Han opførte sig eksemplarisk og var så stille, at selv familien Thomsens tre nabofamilier i samme hus aldrig opdagede, at han var der som gæst. Under opholdet var han ikke udenfor en dør.

Kaptajnløjtnant Jørgen Alfred Hviid, også tjenestegørende i ME, og som kunne tale russisk, fik lejlighed til at tale med russeren, der viste sig at være kaptajn i NKVD, Folkekommissariatet for indre Anliggender, hvorunder det hemmelige politi sorterede. Hans fader havde været en højtstående embedsmand, senest direktør for de russiske jernbaner, men var blevet »udrenset«.

Fra Nyboder blev russeren flyttet til et par værelser i prins og prinsesse Viggos ejendoms garage. Her var det foruden Hviid, søløjtnant Asger Villesen og Gustav Thomsen, der skiftedes til at holde vagt over ham dag og nat. Prinseparret var taget på ferie.

Afleveret til amerikanerne

Efter nogen tid havde man fået en aftale i stand med amerikanerne om at bringe ham til eet af deres tjenesteste-

Prins Viggo (1893-1970). Frasagde sig i 1924 ved sit ægteskab med den amerikanske statsborger Eleanor Margaret Green (1895-1966) sin ret til den danske trone og blev Greve af Rosenborg.

der i Tyskland. Hviid oplyser, at englænderne intet måtte få at vide om afhopperen.

Omsider blev russeren af Hviid, Gustav Thomsen og nu også fra GE løjtnant og tidligere kriminaloverbetjent i Sønderborg Ole Jørgen Hald kørt til Ringe, hvor man overnattede. Gustav Thomsen fortæller, at han, der delte værelse med russeren, oplevede, at denne for rædselsslagen op, da kroens hane vækkede dem med sin galen.

Den næste dag kørte man til den dansk -tyske grænse, hvor selskabet mødte en anden af GEs folk, den kendte faldskærmsmand på Fyn under besættelsen, kaptajn Ernst Henry Jensen (også kaldet »Morris«, »Jernkæben« eller blot »E.H.«). Her blev russeren lagt ned i bagagerummet på hans store Chevrolletbil. Om »E.H.«, der i dette tilfælde meget nyttigt var i sin britiske uniform, i særlig grad har virket skræmmende på russeren, skal være usagt. Det kan have været hans store Colt-45, der kan have gjort det, for Gustav Thomsen mindes endnu i dag russerens bange øjne, da bagsmækken blev lukket og siger hertil: »Han troede vist, at han skulle likvideres«.

Helt uden drama afleverede kaptajn Ernst Henry Jensen russeren efter planen til amerikanerne i Tyskland.

En pakke med en bog

En dag i april/maj 1956 modtog prinsesse Viggo pludseligt og uformodet en pakke med en bog og et brev fra Anatoli Granovsky, Rua Maia Lacerda 236, apt. 201, Estacio de SA, Rio de Janeiro, Brazil.

Bogen var skrevet af den tidligere NKVD-kaptajn, der havde været »indkvarteret« i prinsessens garage, og Hvi-

id mener, at Granovsky må have fået fat på prinsessens adresse ved et uheld. Der var ingen, der havde fortalt russeren, hvor han var; men en dag havde Hviid på et bord glemt eet af prinsessens visitkort, som man havde fået overladt som legitimation til at vise frem, dersom nogen skulle komme og interessere sig for, hvad de havde at gøre dér.

Da prinsesse Viggo »ikke ønskede at have bogen i sit hus!«, fik Hviid bogen. Dens titel er: »All pity choked« (Jeg bed hovedet af al skam). Den udkom hos William Kimber, London, i 1955. Hviid klippede det nederste af det brev der fulgte med bogen og gav udklipet til mig, som siden har opbevaret det.

Jeg har læst bogen. Den er både spændende og for efterretningsfolk højst interessant. Den beskriver Anatoli Granovskys liv fra midten af trediverne, hans faders arrestation og forsvinden, som han ihærdigt prøver at få rede på, hans fængselsophold, hans hvervning til og hårdt uddannelse hos NKVD, hans oplevelser som NKVD-kontrolloffer hos partisanerne bag de tyske linier under krigen, tabet af hans elskede, der som partisan bliver mishandlet og hængt af tyskerne og op til 1946, hvor han fra Ukraine ender i Tjecoslovakiet. Han udtages derefter til en ansættelse i den baltiske handelsflåde med henblik på at blive anvendt som agent i Vesten.

Medens hans skib Petrovets ligger til reparation i Stockholm, lykkes det ham den 9. september 1946 at slippe bort under en landlov og med noget besvær (sproget) at få forbindelse med den amerikanske legation, der imidlertid ikke tør undlade at overlevere ham til det svenske politi. Efter langtrukne forhør og på nippet til at blive udleveret til Sovjetmyndighederne bliver han ende-

ligt sat på fri fod den 8. november 1946 - men får ikke asyl; det tør svenskerne ikke give ham af hensyn til handelsforbindelserne og hele deres forhold til USSR.

Vore svenske venner bad derfor os om at skaffe dem af med denne besværlige person på en pæn måde. Det gjorde vi så - og det var da det mindste, vi kunne gøre til gengæld for al den hjælp, vi fik fra dem under krigen.

Drabet på den vestindiske soldat

Det lyder dramatisk, men det var rent faktisk tale om et »drab«, da justitsminister Rump lillejuleaften 1897 nedlagde forbud mod, at Henrik Cavlings teaterstykke »Den vestindiske soldat« blev opført på Casinoteatret i København. Og det er så vidt vides også både første og eneste gang, at den offentlige censur har forbudt at opføre et teaterstykke, når der ses bort fra besættelsen. Herom beretter Jørgen O. Bjerregaard.

Henrik Cavling, som fra 1905 til 1928 var redaktør på dagbladet Politiken, besøgte i 1894 de tidligere dansk vestindiske øer. Han gjorde sig allerede fra starten uheldigt bemærket, idet han henvendte sig til de helt forkerte mennesker. På St. Thomas besøgte han først venstremanden, dr. Finsen, som længe havde ligget i krig med guvernementet og garnisonen på øen. Cavling blev derfor af de stedlige embedsmænd opført på den sorte liste. Bedre blev det ikke af, at han undlod straks at besøge guvernøren, som dengang hed Carl Emil Hedemann. Helt galt gik det, da han på St. Croix besøgte den meget temperamentsfulde ejer af plantagen »Little Prinsesse«, hr. Svitser, som også stod i modsætningsforhold til myndighederne.

Paradoksalt nok blev det en Estrup-tilhænger, overdommer Herman August Jürs, der til sidst ledte Cavling på rette spor. Cavling nævner i sine erindringer, at det hele skyldtes hans uvidenhed om forholdene på øerne. Men kender man Cavling, vil man også vide, at han gerne optrådte kontroversielt.

Cavlings sympati

Cavling har aldrig lagt skjul på, at hans sympati lå hos de svage i samfundet. Under sit ophold på øerne sendte han en række breve hjem til Danmark. De blev senere samlet og udgivet i bogform. I disse breve beskæftiger Cavling sig ikke med de vestindiske soldaters forhold, selv om emnet i virkeligheden optog ham meget. Han besluttede, at det ville han gøre noget ved, når han kom hjem til Danmark igen. I bogen »Journalistliv«, som udkom i 1930 skriver han bl.a. om de danske soldater på øerne:

»Flertallet af disse hvervede soldater havde, rørende nok, en sort kone, der var så trofast, som hun var omhyggelig. Nu hændte det imellem, at en soldat pludselig døde, når hans soldatertid var omme, og han beredte sig til hjemrejsen. Det var hans sorte kone, som havde givet ham en giftplante og derefter omhyggeligt passede hans grav. Men så højt øens sorte kvinder skattede soldaterne, så dybt foragtede negrene dem. De sorte vidste nok, at disse hvide

mænd for næsten ingen ting blev idømt rotting (pisk), mens negrene udøvede de groveste forbrydelser uden anden risiko end fængsel. Med andre ord, den danske stat pryglede soldaterne, men ikke negrene. Derfor var Soldiers blevet et skældsord.

Rotting var ikke noget ualmindeligt skuespil på øen. Den dømte førtes frem, en underofficer greb ham i brystet og holdt ham fast, hvorefter en sergent af al magt med et tre fod langt spanskrør slog ham, jeg erindrer ikke hvor mange slag. Desertører fik 75. Når straffen var eksekveret, blev soldaten båret ud og fik et bad; herunder blev slagene på hans ryg synlige«.

Efter seks ugers ophold på de vestindiske øer rejste Cavling tilbage til Danmark. Rejsen foregik med skib til Tunis og videre til Hamborg, hvor Cavling benyttede lejligheden til at besøge Bismarck. Med sig bragte Cavling Sebastian, en 10-årig negerdreng, som han efter sigende havde købt for to dollars på St. Croix. I Hamborg kom Sebastian i slagsmål med nogle drenge, som ville undersøge, om han var malet sort. Sebastian kom i lære hos en cykelsmed i Nykøbing Falster og rejste senere til USA.

Folkekomedien

Under rejsen hjem lavede Cavling de første udkast til »Den vestindiske soldat«. Der var tale om en folkekomedie i fem akter med otte tableauer. I stykkets hovedoptrin blev en ung soldat pisket ude i kulisserne, således at negrene på scenen kunne se det og prale af, at de var sorte.

Et års tid efter sin hjemkomst rejste Cavling til Sild, hvor han skrev stykket færdig. Det blev i 1897 antaget på det

københavnske teater, Casino i Amaliegade, hvor direktøren hed Richard Schrøder - en tidligere rodemester, som nu havde fået lyst til at prøve kræfter med teaterlivet. Ifølge Cavling var han

Henrik Cavling, forfatter til stykket "Den vestindiske soldat".

Den vestindiske hærstyrke opstillet til parade omkring 1900. Privateje.

en ganske pudsige herre, som kunne få de mærkeligste indfald. Under prøverne til stykket besluttede han f.eks. at sløjfe nogle af de store palmer på Alfred Smidts skitser til kulisser. For, som han sagde: »De sorte djævle derovre kan nok trænge til noget frisk luft«.

I anden akt havde han på skitsen fjernet noget sammenrullet tovværk, som lå nede ved havnen. Til Cavling sagde han: »Jeg tog tovene væk, da jeg befrygtede, at damerne, af hvilke flere var indtilbens, kunne træde op i det og falde i vandet«.

I en anden scene forekom der et drik-

kelag. En af stykkets medvirkende, skuespilleren, W. Pio bad om at få skænket ægte St. Croix rom. Dertil svarede Schrøder: »Det gør sandelig ikke an, Pio lider af svag mave. Men vi skal skænke ham en æggeøl«.

Den vestindiske soldat

Stykket handler kort fortalt om en ung dansk smedesvend, Ole, som kommer galt afsted i Danmark. Han beslutter derfor at lade sig hverve som dansk vestindisk soldat. I stykket skildres også, hvordan hans unge forlovede Lene forsøger at værne ham mod de mange fristelser, som Vestindien bød på: rommen og de smukke, forførende negerkvinder. Samtidig hermed lægger en

officer fra de vestindiske hærstyrker an på hende.

Alt ender dog i fryd og gammen. De to unge får hinanden og under en orkan flygter de sammen fra øerne. I en af scenerne forekommer to sange. Den ene er meget paradoksalt forfattet af en vestindisk soldat, en smedesvend ved navn Vilhelm Andersen. Den anden sang er skrevet af forfatteren Holger Drachmann. Denne sang »Flagsangen« havde Drachmann skrevet specielt til Cavlings stykke.

Forbud

Stykket skulle oprindeligt have haft premiere anden juledag 1897, men premieren blev flyttet til 15. januar 1898. Men stykket blev aldrig opført. Lillejuleaften 1897 indfandt den offentlige teatercensor, professor Vilhelm Møller sig på teatret. Han afbrød generalprøven og meddelte Schrøder, at justitsministeren havde nedlagt forbud mod at lade stykket opføre. På teatret var alle dekorationer, kulisser og dragter færdige, og skuespillerne var ved at lægge sidste hånd på prøverne. Cavling selv lå på hospitalet efter at være faldet af en hest. Af den grund fik han først beskeden senere. Til al held havde teatret et andet tropestykke liggende, hvortil man kunne bruge teatermaler Carl Lunds smukke dekorationer.

Forbudet vakte stor opsigt. Politiken tog Cavlings parti og bragte en række artikler, som gik Rump imod. Højrepressen støttede derimod justitsministeren. Da Cavling senere lod dele af stykket optrykke i ugemagasinet »Hver 8 Dag« og Politiken den 8. januar 1898 bragte den meget omtalte scene, hvori en soldat blev pisket, vendte stemningen sig en del. Specielt harmedes man

Justitsminister Rump var Cavlings modstander.

over, hvorledes de danske soldater blev behandlet, på øerne. Ingen var tilsyneladende klar over, at rotting (pisk) stadig blev benyttet som militær straf. Af-færen endte med, at rotting blev afskaf-fet. Men selv om Cavling efter sit op-hold på hospitalet henvendte sig til tea-terminister Styhr, så ændrede det ikke på forbudet.

Behandlet på højeste plan

Inden forbudet havde justitsministeren nemlig sørget for at have sit bagland i orden. Regeringslederen, konseilspræ-sident Hørring havde læst stykket igennem og i et brev til Rump havde han anbefalet, at stykket blev forbudt. Hør-ring var specielt optaget af, at ho-

vedpersonen i stykket, løjtnanten i den vestindiske hærstyrke, fremstilledes som en skurk, der kun stræbte efter at slippe af med Ole, stykkets helt. End-videre at de vestindiske embedsmænd fremstilledes som fjolledede og skurkag-tige: guvernøren, postmesteren, over-dommeren, præsten m.fl. Ligeledes at der blev gjort grin med kolonirådet. Stykket var ifølge Konseilspræsidenten i sin helhed en hån mod såvel embeds-mændene som befolkningen i Vestindi-en.

Efter at Rump - også fra anden side - havde indhentet bemærkninger til styk-ket, traf han den 22. december 1897 sin afgørelse. Den blev gengivet i Politiken den 7. januar 1898.

Heri hed det bl.a, at Justitsministeriet måtte nægte tilladelse til at opføre styk-ket på grund af de »anstødelige scener i stykket«, men også på grund af »den i

hele stykket indeholdende og hånende og vildledende fremstilling af såvel em-bedsstanden, som de repræsentative forsamlinger på øerne samt særlig i be-tragtning af, at publikum som følge af stykkets begrænsede skueplads rimelig-vis i de i stykket optrædende embeds-personer, hvis betegnelse svarer til de virkelige, for hver enkelt stillings ved-kommende kun af en enkelt eller gan-ske få beklædte embedsposter på øerne, vil tro at finde allusioner til tilsvarende virkelige embedsmænd dersteds...«

Meget tyder på, at guvernør Hede-mann havde henvendt sig direkte til Hørring og bedt ham om at nedlægge forbud. Cavling havde tidligere i en ar-tikel i Politiken skrevet om forholdene

Guvernør Carl Emil Hedemann i sit kontor.

på øerne. Han havde ikke sparet embedsmændene, som han mente var dovne og bestilte for lidt. Ligeledes var Cavling - måske med urette - under en rejse på Cuba i 1894 blevet beskyldt for at optræde som dansk agent med det formål at sælge de vestindiske øer til USA. Rigtigt er det i hvert fald, at Cavling i sine unge dage var en varm tilhænger af øernes salg.

Senere hen fik han et mere nuanceret forhold til salgstankerne. I slutningen af 1890-erne forhandlede Danmark igen med USA om salg af øerne. Af den grund ønskede staten ingen unødigt polemik om disse. Alle disse ting har virket imod, at stykket blev opført

Avispolemik

Skriverierne i de københavnske aviser fik mange tidligere vestindiske soldater til at skrive læserbreve og artikler - bl.a. til Politiken, som var flink til at trykke dem. Både menige og officerer kunne bekræfte, at rotting var et almindeligt forekommende straffemiddel i de to garnisonsbyer Christiansted og Frederiksted på St. Croix. På St. Thomas havde man under kaptajn C. F. Paludan taget andre midler i anvendelse. Her havde man i stedet oprettet

en læsestue, en keglebane m.m. Det viste sig, at disse foranstaltninger var langt mere effektive end pisk.

Løvrigt var højeste straf 200 slag med pisken, dog fordelt over to dage. Rotting blev især anvendt som straf for desertører. Tjenestetiden i de vestindiske hærstyrker var seks år. Mange forseelser blev begået i fuldskab. Den lette adgang til den stærke vestindiske rom var en stor fristelse for de unge soldater. Ofte drak de for at dulme længslen efter at komme hjem igen eller blot for at slå tiden ihjel. Klimaet, kulturen, sproget ja hele Vestindien var meget anderledes end det vante. Selv om soldaterne havde meldt sig frivilligt, kunne udsigten til seks års streng militærtjeneste få selv den barskeste soldat til at skeje ud..

Stykket der blev væk

Cavlings folkekomedie »Den vestindiske soldat« blev aldrig opført. Og hvad værre er, ingen ved i dag, hvor det be-

finder sig. Brændte Cavling det i vrede, da han fik at vide, at det ikke kunne opføres? Forsvandt det, da Casinoteatret i 1939 lukkede eller da teaterbygningen i 1950 blev revet ned? Eller ligger det måske og samler støv i en skuffe eller på en glemt hylde? Beklageligvis er det kun brudstykker, som er bevaret. Cavling selv havde nok, hvis han havde haft mulighed for det, ønsket, at hele stykket var blevet bevaret for eftertiden. Om ikke andet, så som dokumentation for en tid, der nu forlængst er forbi.

Kilder: Hver 8. Dag, 22. december 1898. Politiken 14/12, 26/12 1897, 6/1, 7/1, 8/1, 9/1, 11/1 og 12/1 1898. Tidens Krav: 11/1 og 12/1 1898. Henrik Cavling: Journalistliv. Gyldendal 1930. Rigsarkivet: Justitsministeriet 1. Ktr. Sag nr. 7074/1897.

Vestindiske gendarmere paraderer på kassernepladsen på Christianssted. Privateje.

